

Mangel på norskprodusert øko-melk?

Anne Austrem Bungler
Margaret Eide Hillestad
Bjørn Ingar Holmen

Rapport 2–2022

Forfatter	Anne Bungler, Margaret Eide Hillestad, Bjørn Ingar Holmen.
Tittel	Mangel på norskprodusert øko-melk?
Prosjekt	Økologisk melkeproduksjon
Utgiver	AgriAnalyse
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2022
Antall sider	69
ISSN	1894-1192, internettutgaven: 1894-1899
Emneord	Økologisk, melk, jordbruk,
Forsidebilde	Turi Nordengen/Geno SA

Om AgriAnalyse

AgriAnalyse er en faglig premissleverandør og et kompetent utredningsmiljø i spørsmål knyttet til landbruk og politikk. AgriAnalyse arbeider med nasjonale, internasjonale og organisasjonsinterne problemstillinger innenfor våre prioriterte satsingsområder. Ansatte i AgriAnalyse har tverrfaglig bakgrunn med kompetanse fra flere ulike samfunnsvitenskapelige og landbruksfaglige tradisjoner. Se www.agrianalyse.no for mer informasjon.

Forord

Det er en målsetning at økt etterspørsel etter økologiske matvarer skal møtes med norsk produksjon. Like fullt ser vi at det selges mer og mer økologiske produkter i dagligvarehandelen, mens norsk produksjon stagnerer og går tilbake. Dette skjer samtidig som produksjonen i våre naboland øker, og EU har en klar og uttalt ambisjon om å øke arealene som dyrkes økologisk vesentlig i årene som kommer. Dette betyr både at norsk økologisk produksjon ikke responderer på etterspørselsmekanismen, og at norske produsenter taper markedsandeler i eget hjemmemarked. For Norge som nasjon betyr det en svekket selvforsyningsgrad.

Dette var bakgrunnen for at AgriAnalyse søkte om midler over nasjonale prosjekter innen økologisk landbruk for å finne årsakene til at økologiske melkeprodusenter slutter med økologisk drift, og hva som må endres for at det skal bli mer attraktivt å fortsette, samt få nyrekruttering av økologiske melkeprodusenter. Vi har stilt spørsmål om hvilke økonomiske variabler som kan bidra til å snu den negative utviklingen i økologisk melkeproduksjonen.

Prosjektet er finansiert over nasjonale prosjekter innen økologisk landbruk. AgriAnalyse vil rette en stor takk til de som har vært informanter i forbindelse med arbeidet med rapporten. Det gjelder både de som har svart på spørreundersøkelsene våre, gårdbrukerne som har stilt opp og bidratt med viktig informasjon om drifta på brukene sine, rådgiverne fra TINE som også har bidratt med informasjon, og referansegruppen, som har bidratt med sine synspunkter. Uten all hjelpen vi har fått, ville det ikke vært mulig å skrive rapporten. Innholdet i rapporten står likevel for forfatterens regning.

Vi håper rapporten kan bidra til en økt forståelse for hvilke flaskehalser de økologiske melkeprodusentene står overfor, og at rapporten kan bidra til at det iverksettes tiltak som kan stimulere til økt økologisk produksjon i Norge.

Oslo, januar 2022

Hanne Eldby
Fungerende daglig leder
AgriAnalyse

Innhold

SAMMENDRAG	1
1 INNLEDNING.....	3
1.1 ØKOLOGISK MELK I NORGE	3
1.2 ØKOLOGISK LANDBRUK OG MELKEPRODUKSJON I VÅRE NABOLAND	5
1.3 ØKOLOGISK MELK I EU.....	8
1.4 PROBLEMSTILLINGER I DENNE RAPPORTEN	9
2 MARKEDET FOR ØKOLOGISK MELK OG MELKEPRODUKTER.....	11
2.1 FORBRUK AV MELKEPRODUKTER	11
2.2 UTVIKLINGEN I MELKEPRODUKSJONEN	12
3 RAMMEBETINGELSER FOR ØKOLOGISK PRODUKSJON.....	15
3.1 KRAV TIL ØKOLOGISK PRODUKSJON	15
3.2 TILSKUDDSDORDNINGER FOR ØKOLOGISK PRODUKSJON.....	19
4 METODE.....	22
4.1 SPØRREUNDERSØKELSEN.....	22
4.2 INTERVJUER MED RÅDGIVERE.....	25
4.3 SAMTALER MED ENKELTPRODUSENTER.....	25
5 FLASKEHALSER.....	27
5.1 ØKOBONDEN – REALIST ELLER IDEALIST.....	28
5.2 KUNNSKAP OG KOMPETANSE	29
5.3 OPPSTART.....	30
5.4 LØNNSOMHET.....	32
5.5 KOMBINASJONER AV DRIFTSGRENER.....	38
5.6 INVESTERINGER	39
5.7 UTFORDRINGER SETT FRA BONDEN.....	40
5.8 LEGGER TILBAKE TIL KONVENSJONELL DRIFT	48
6 FORSLAG TIL TILTAK FOR ØKT NORSK PRODUKSJON	49
LITTERATUR	52
VEDLEGG: SPØRRESKJEMA	54

Sammendrag

Bunger, A., Hillestad, M.E. & Holmen, B.I. (2022): *Mangel på norskprodusert øko-melk?*
Rapport 2-2022, AgriAnalyse: Oslo

Økologisk landbruk har de siste årene hatt en negativ utvikling i Norge. Flere økologiske bønder har gitt seg enn det har kommet til nye. Den politiske målsetningen om 15 prosent økologisk areal ble forkastet i 2018 da regjeringen la fram en ny strategi for økologisk landbruk. I den nye strategien er målet at utviklingen i økologisk landbruk nå skal være styrt av etterspørselen (LMD, 2018).

Samtidig har det vært en økning i omsetningen av økologiske matvarer de siste årene. En del av økningen har kommet på produkter som ikke produseres i Norge, men noe kommer også i produksjoner der vi har gode forutsetninger for norsk produksjon. Antall økologiske kuer har sunket i Norge siden 2013. Samtidig har dette antallet steget kraftig i våre naboland.

Importstatistikken viser at en økende andel av det stigende salget melkeprodukter dekkes av importerte varer som kunne vært produsert i Norge. Det gjelder for eksempel melkeprodukter som yoghurt og ost. Det er ikke tilgjengelig offentlig statistikk for import av økologiske melkeprodukter, men dette har vært trukket fram av våre informanter som en utfordring. Blant annet importerer Kolonihagen alle sine melkeprodukter fra sin samarbeidspartner Thise mejeri i Danmark.

Omtrent 3,5 prosent av melkevolumet i Norge er økologisk, tilsvarende 50 millioner liter. Denne andelen har ligget på samme nivå de siste 10 årene. I våre naboland Sverige og Danmark er andelen økologisk melk nå oppe i henholdsvis 17 og 13 prosent, og andelen er økende.

I spørreundersøkelsen AgriAnalyse gjennomførte høsten 2021, kommer det fram at det er flere bønder i 2021 som sier at lønnsomheten i melkeproduksjon generelt har blitt dårligere enn det var i 2019 da AgriAnalyse gjennomførte en tilsvarende spørreundersøkelse. De økologiske melkebøndene er like effektive som konvensjonelle melkebønder, viser en undersøkelse gjort ved Handelshøyskolen i Bergen, når de har korrigert for ulemper i økologisk produksjon, som tilgang på areal, osv. (Hansen, 2021).

Økologiske melkebønder har større risiko i produksjonen enn konvensjonelle melkebønder. De økologiske melkebøndene sliter med ugras, med manglende variasjon i tilgang på økologisk kraftfôr, de mangler tilgang på økologisk dyrket grovfôr hvis egen avling svikter, og det kan være vanskelig å få tak i melkekyr som er sertifisert for økologisk produksjon dersom man ønsker andre kuraser enn Norsk Rødt Fe (NRF).

De som starter opp med økologisk produksjon, har vansker med å sikre tilstrekkelig inntjening i omleggingsperioden. Det tar vanligvis to år å bli sertifisert som økologisk melkebruk, og i den tiden får man ikke tilstrekkelig mye mer betalt for melka. Det gjør at man har for lav inntekt samtidig som kostnadene øker. En økning i arealtilskuddet i karensperioden

tilbake til 1996-nivå og utvidelse av antall år det gis støtte, kombinert med en forventning om økning i karensareal, kan koste staten inntil 150 millioner kroner fordelt på to år. Det motsvares av blant annet økt biologisk mangfold, spesielt i områder av landet hvor det er lite naturbeitemark i bruk. I tillegg vil det å innføre et grovfôrtillegg i økologisk produksjon som kompensasjon for økt risiko i produksjonen, kunne gjøre det lønnsomt å kombinere økologisk produksjon av storfekjøtt og melk.

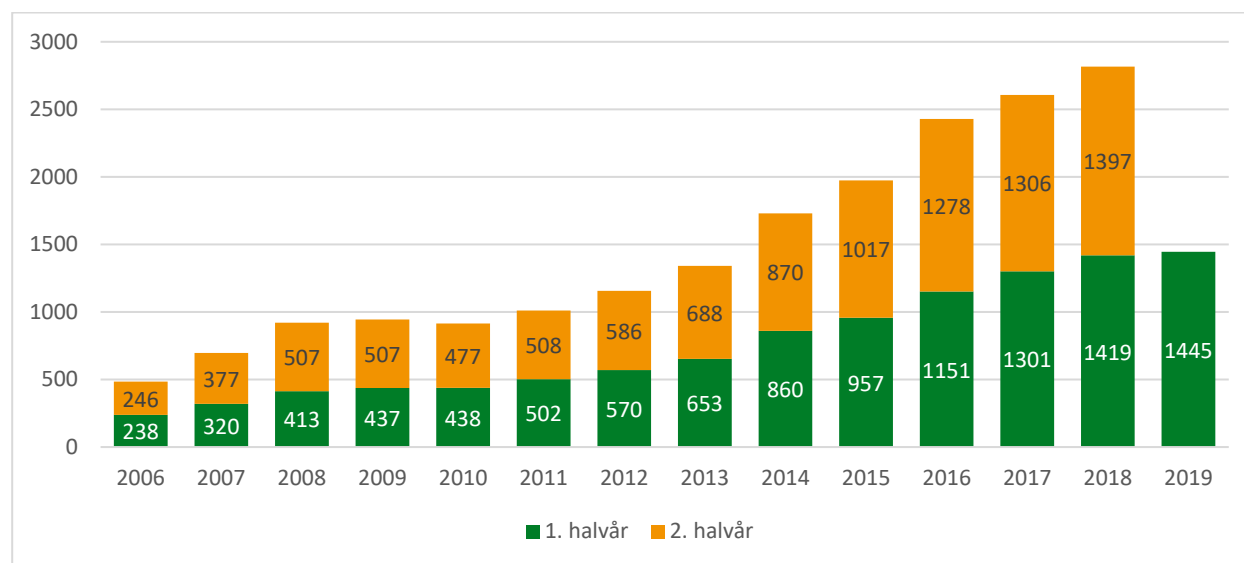
Rådgiverne vi har snakket med, viser til at det er god lønnsomhet i kombinasjonen økologisk melk og økologisk korn for dem som har areal til det. Dyrking av korn fungerer som en buffer i år med mye ugras, tørke eller andre utfordringer som kan oppstå. Bøndene vi har snakket med, sier det i mange områder av landet ikke er mulig å få levert økologisk korn. Da velger de å bruke kornet i fôr til egne melkekyr, selv om de taper inntekt. Det å åpne for mottak av økologisk korn flere steder i landet, eller tilskudd til kompensasjon for økt frakt, vil bidra til redusert risiko i økologisk melkeproduksjon og dermed kunne gjøre det mer attraktivt å gå inn i denne næringen.

1 Innledning

Produksjonen av økologiske matvarer i Norge er liten og svakt synkende. Samtidig er det en jevn vekst i omsetning av økologiske matvarer i Norge, med en tredobling i verdi fra 2010 til 2018. I 2019 ble det omsatt økologiske produkter for 3,1 milliarder kroner i norske dagligvarebutikker. Det er en tredobling av omsetningen fra 2011. Omsetningsveksten har vært på 7,3 prosent¹ (Dagligvarehandelen, 2022).

Omsetningen av økologisk mat og drikke økte i de fleste salgskanaler i 2019. I både storhusholdning og bakerier var veksten rundt 9 prosent. Alternative omsetningskanaler som REKO-ringer og andelslandbruk har økt mye de siste årene, mens omsetningen gjennom spesialbutikker har flatet ut (Landbruksdirektoratet, 2020).

Figur 1.1 Omsetning av økologiske matvarer i dagligvarehandelen, 2006–2019. Kilde: Tall fra Nielsen, hentet fra Landbruksdirektoratet, 2020.²

1.1 Økologisk melk i Norge

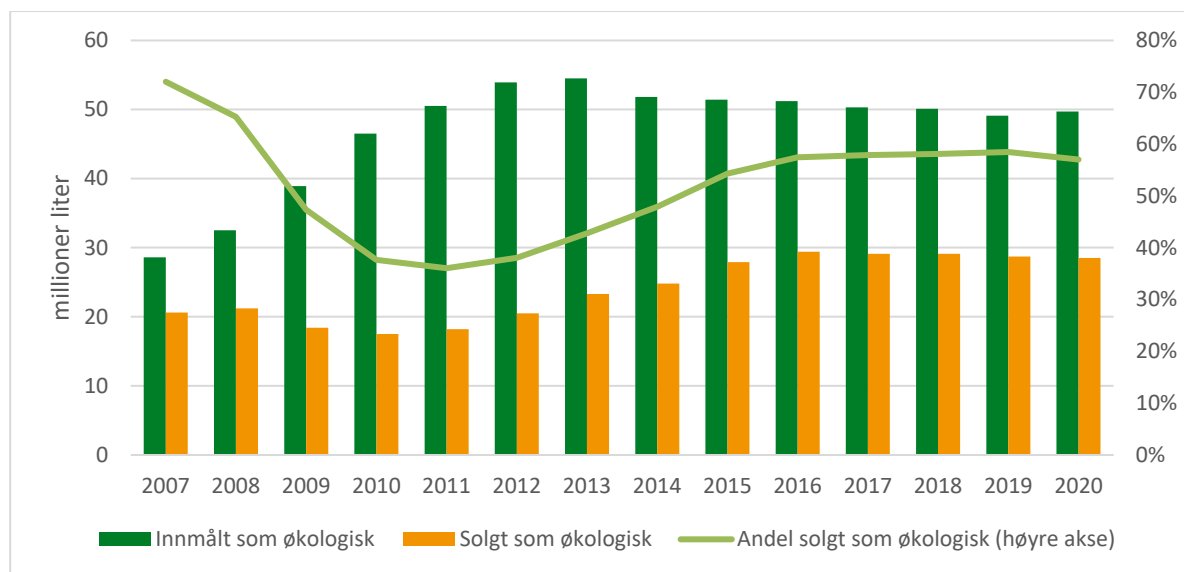
Økologisk melk ble lansert som eget produkt i Norge i 1995 da TINE lanserte Dalsgården økologisk lettmeik. Lanseringen kom etter et initiativ fra flere økologiske melkeprodusenter i 1988. Det totale salget i lanseringsåret var 320 000 liter. I 1998 var innveid mengde økologisk melk til TINE oppe i nesten 7,8 millioner liter. Anvendelsesgraden var det året på 33 prosent (Vittersø, 2000). I 2020 var innveid mengde økologisk melk i Norge 49,7 millioner liter, og

¹ <https://dagligvarehandelen.no/okologi/2020/betydelig-oko-vekst> Lest 11.01.2022.

² 1. halvår 2019 er de nyeste tallene for omsetning fra Landbruksdirektoratet.

anvendelsesgraden var i underkant av 60 prosent. Ferske tall fra TINE viser en nedgang i både innveid mengde og anvendelsesgrad til 48,1 millioner liter og 54,5 prosent.³ Produksjonen av økologisk melk i Norge nådde en foreløpig topp i 2013. Etter seks år med synkende produksjon var det en liten økning på 1 prosent fra 2019 til 2020, men ned igjen i 2021 (Landbruksdirektoratet, 2021).

Figur 1.2 Innmålt økologisk kumelk, melk omsatt fra TINE råvare som økologisk, og andel solgt som økologisk, 2007–2019. Kilde: Tall fra TINE SA; hentet fra Landbruksdirektoratet⁴.

Melkeproduksjonen regnes ofte som bærebjelken i norsk landbruk. Melkeproduksjonen er fortsatt spredt i hele landet, og totalproduksjonen har vært relativt stabil de siste 20 årene. Norge har rikelig med grasressurser og potensial til å produsere mye mer melk enn det som gjøres i dag.

Totalt melkevolum i 2020 var på 1401 millioner liter melk. Fra 2011 til 2020 har andelen økologisk innveid melk vært relativt stabilt og ligget rundt 3,5 prosent av totalt innveid melk.

Over halvparten av den økologiske melka produseres på Østlandet. Der er økoandelen 7,6 prosent av den totale melkeproduksjonen. Midt-Norge har også en relativt sett betydelig andel av økomelkproduksjonen, tilsvarende 4 prosent av totalproduksjonen, mens volum og omfang er lavt i landet for øvrig (Landbruksdirektoratet, 2021). Alle økologiske melkeprodusenter er TINE-produsenter. Når TINE rekrutterer nye produsenter, foregår det innenfor de områdene som i dag har inntransport av økologisk melk.

³ Epost Rørosmeieriet 140122

⁴ Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer, rapport for 2010, 2013 og 2018. Produksjon av økologiske jordbruksvarer. Rapport for 2020.

Tabell 1.1 Innmålt kumelk og innmålt økologisk kumelk til TINE, samt andel økologisk i 2020. Mill. liter og prosent. Kilde: Landbruksdirektoratet, 2021.

Innmålt melk til TINE per region	All kumelk	Økologisk kumelk	Andel økologisk kumelk i 2020
Østlandet	360,5	27,4	7,6 %
Sør- og Vestlandet	428,3	2,0	0,5 %
Midt-Norge	460,4	18,6	4,0 %
Nord-Norge	151,9	1,6	1,1 %
Totalt	1 401,1	49,7	3,5 %

Ikke all økologisk produsert melk i Norge er tilgjengelig for meieriene. Noe omsettes lokalt, men det utgjør et lite volum av totalt produsert volum. For 2021 har TINE beregnet at det vil være mulig å hente omtrent 7 millioner liter i tillegg til de 30 millionene som brukes i dag. Resterende produsert økologisk melk befinner seg så langt unna henterutene for økologisk melk at det vil medføre store ekstrakostnader å hente den inn til de økologiske meieriene (Kjuus, 2022).

Det er TINE og Rørosmeieriet som foredler og omsetter nesten all den økologiske melka som produseres. Andelen som foredles hos TINE, har gått ned fra over 80 prosent i 2013 til omkring 37 prosent i 2021. Rørosmeieriet har gått fra å omsette under 20 prosent av den økologiske melka som ble anvendt i 2013, til nesten 63 prosent i 2021. Rørosmeieriet produserer, i tillegg til egne produkter, Coops økologiske melk som markedsføres under merkenavnet Änglamark.

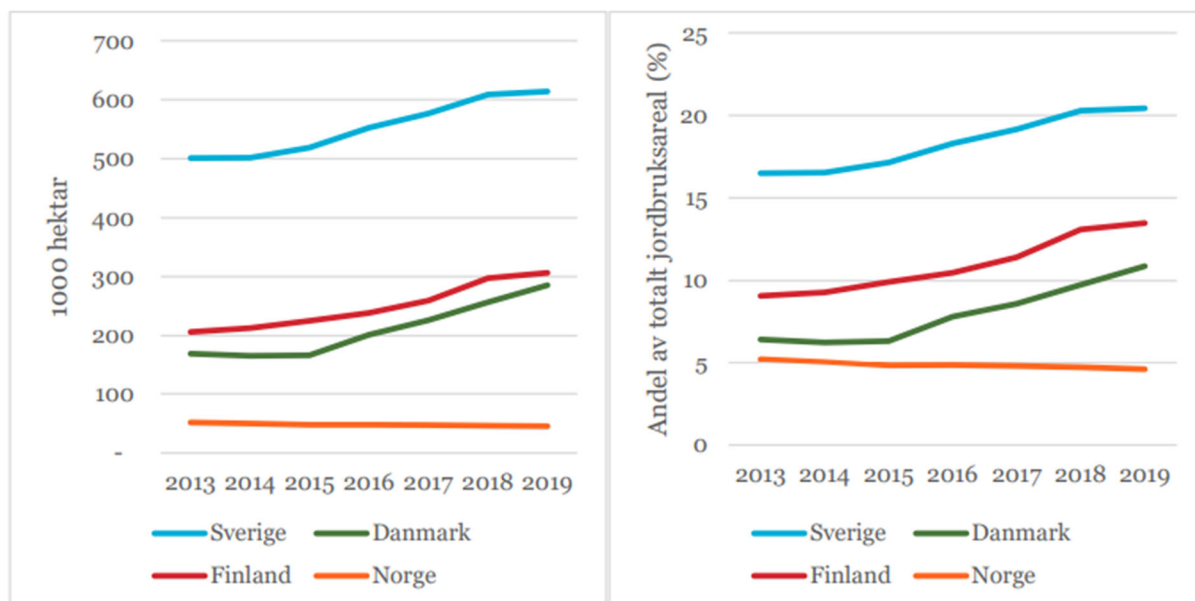
Den økologiske melka som foredles av TINE, fordeler seg på 9 anlegg, som et resultat av at produsentene er spredd over hele landet. Rørosmeieriet foredler all melka de kjøper på meieriet på Røros. De har ikke egne produsenter, og får all råvaren fra TINE.

Alle de tre store aktørene i dagligvarehandelen har økologisk melk og melkeprodukter i sitt sortiment. Coop er den aktøren som har satsset sterkest på økologiske produkter. I 2020 var Coops andel av anvendt økologisk melk 46 prosent. De selger alle sine økologiske produkter under merkenavnet Änglamark, også den økologiske melka (Coop, 2021). De hadde størst omsetningsøkning fra 2019 til 2020 med 34 prosent. NorgesGruppen markedsfører Rørosmeieriets produkter, og Rema 1000 selger TINEs økologiske produkter. I tillegg markedsfører og selger Rema 1000 økologiske produkter under merkenavnet Kolonihagen.

1.2 Økologisk landbruk og melkeproduksjon i våre naboland

Våre nærmeste naboland Sverige, Danmark og Finland har en betydelig større andel økologisk jordbruksareal av totalt jordbruksareal enn hva vi har i Norge. I motsetning til i Norge, der både areal og andel av arealet har sunket, har det vært en markant økning i våre tre naboland.

Figur 1.3 Økologisk jordbruksareal, 2013–2019. Venstre: 1000 hektar. Høyre: Prosent.
Kilde: Tall fra Eurostat, figur hentet fra Produksjon av økologiske jordbruksvarer; Rapport for 2020, Landbruksdirektoratet, 2021.

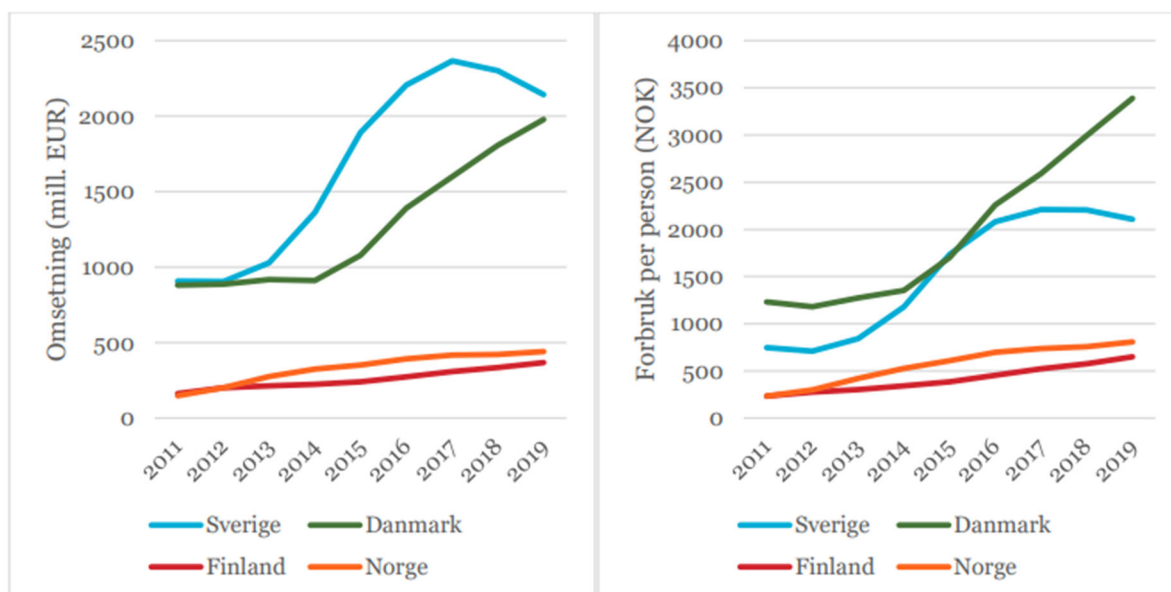

Omsetningen av økologiske landbruksprodukter har hatt en kraftig økning i både Sverige og Danmark siden 2012 og 2013. Siden 2017 har den kraftige økningen fortsatt i Danmark mens den har vært avtagende og synkende i Sverige. Finland og Norge har en mye lavere omsetning og forbruk. Omsetningen av økologiske næringsmidler er jevnt stigende, og Norge ligger litt høyere enn Finland, til tross for at det økologiske arealet er betydelig større i Finland. Danmark er det landet i verden som har høyest andel økologiske produkter i detaljhandelen. De importerer mye økologiske produkter, men har en klar ambisjon om å øke egen produksjon både til eget forbruk og for eksport. 35 prosent av det økologiske arealet i Danmark drives av melkeprodusenter.

Produksjonen av økologisk melk har vært økende både i Danmark og Sverige. Det flernasjonale kooperativet Arla satser stort på økologisk melk. De skal investere 400 millioner svenske kroner på meieriet i Götene i Sverige⁵. Målet er å doble kapasiteten på økologisk melk og utvide det økologiske sortimentet. Dette er en del av satsingen til Arla der selskapet legger vekt på jordhelse, utvidet dyrevelferd, biodiversitet og klima. Meieriet i Götene ligger snaut 4 timer i kjøretid unna Oslo.

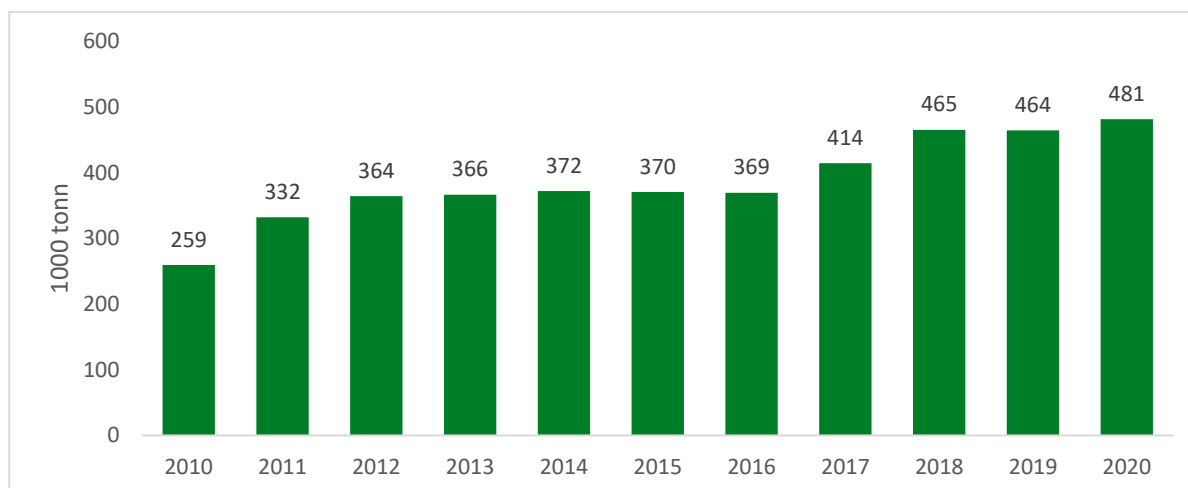
⁵ <https://www.arla.se/om-arla/nyheter-press/2021/pressrelease/arlans-jattesatsning-i-gotene-investerar-300-miljoner-i-ekoproduktionen-3305478/>

Figur 1.4 Venstre: Omsetning av økologiske næringsmidler i detaljhandelen, 2011–2019. Høyre: Forbruk per person. Kilde: Tall fra FiBL IFOAM, figur hentet fra Produksjon av økologiske jordbruksvarer; Rapport for 2020, Landbruksdirektoratet, 2021.

Innveid økologisk melk i Sverige øker, og har nesten doblet seg på ti år.

Figur 1.5 Innveid økologisk melk, Sverige, 1000 tonn. Kilde: Jordbruksverket, 2022⁶.

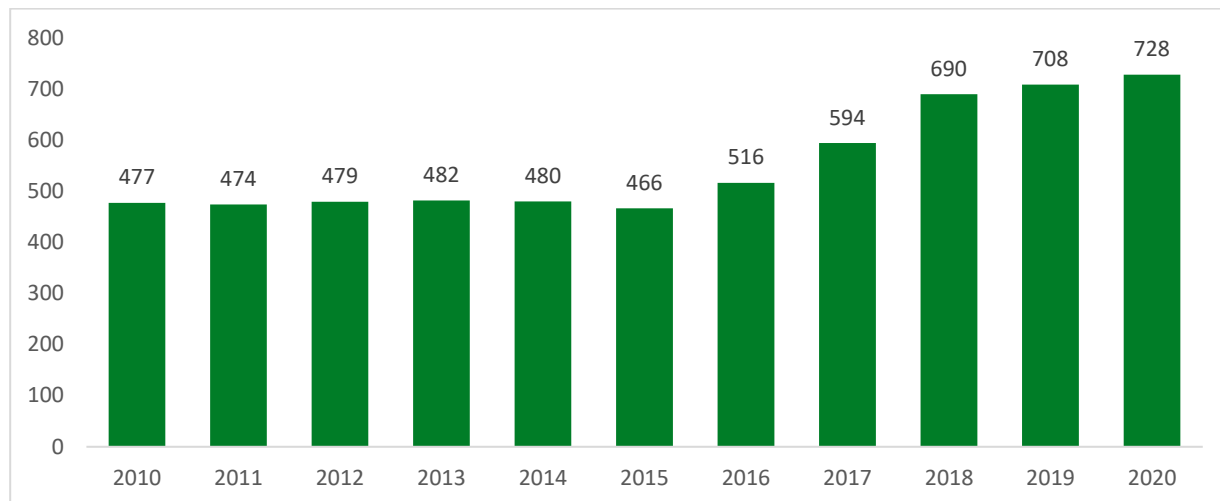
I Danmark er det flere økologiske meierier. I tillegg til Arla, som har eiere fra 7 land i Europa og 900 økologiske melkeprodusenter totalt i disse landene, finnes det rene økologiske meierier. These Meieri er et andelsmeieri med 72 andelshavere. De har en omsetning på over 1

⁶

https://statistik.sjv.se/PXWeb/pxweb/sv/Jordbruksverkets%20statistikdatabas/Jordbruksverkets%20statistikdatabas__Ekologisk%20produksjon__3%20Ekologisk%20Animalieproduksjon/JO0609C1.px

milliard danske kroner, og de mottok i 2021 120 millioner liter økologisk melk. Det er fire ganger volumet økologisk melk som brukes til økologiske produkter i Norge. Thise Meieri markedsfører sine økologiske produkter med «tilleggsverdier» som omfatter dyrevelferdstiltak og produksjon utelukkende basert på grasfôring (Thise Meieri, 2020).

Figur 1.6 Innveid økologisk melk, Danmark, millioner kg. Kilde: Statistikbanken, 2022.⁷

1.3 Økologisk melk i EU

I EUs strategi for landbruket, «Farm to Fork», som ble lagt fram i 2020, er målet å øke andelen økologisk drevet jordbruksareal til 25 prosent innen 2030. I 2021 kom en egen aksjonsplan for økologisk landbruk med tiltak for å stimulere til både økt produksjon og etterspørsel for å nå dette målet.

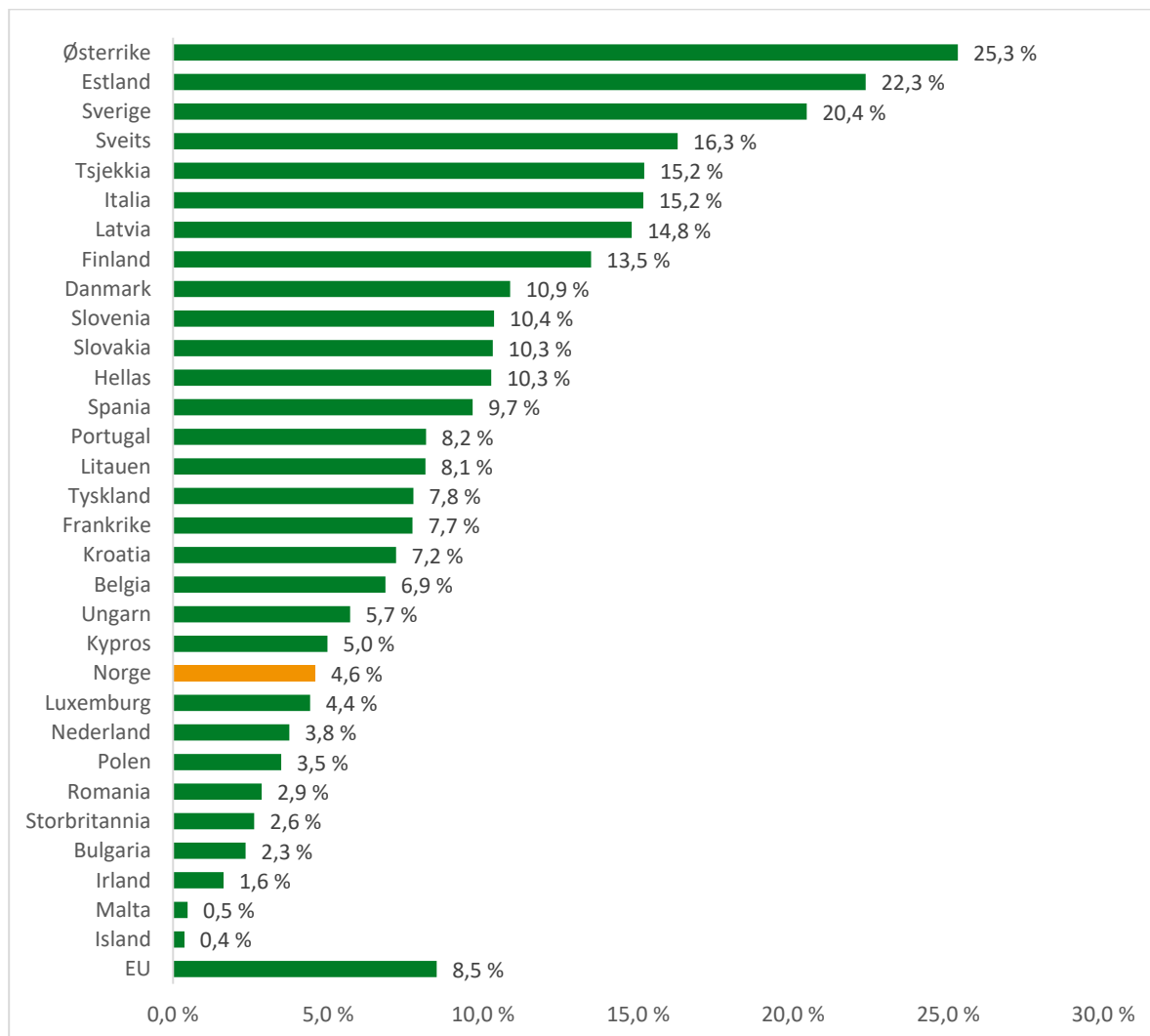
En oversikt fra IFOAM Organics Europe (IFOAM 2021) viser at det er store forskjeller mellom medlemslandene i andel økologisk areal og økologiske produkter i markedet. EUs målsetning om 25 prosent økologisk areal innen 2030 vil kreve store økninger i økonomisk støtte for å nå den målsetningen. Målsetningen innebærer at det økologiske arealet må tredobles mellom 2019 og 2030. Ifølge beregninger fra IFOAM er det behov for å øke den totale CAP-kostnaden med mellom 3 og 5 ganger fram til 2030 dersom skal målet nås. Det betyr videre at det er behov for å øremerke 9–15 prosent av CAP-budsjettet til økologisk produksjon, mot 3 prosent i 2018.

Figur 1.7 viser andelen økologisk areal av totalt jordbruksareal per land i EU og noen land utenfor EU. Østerrike har allerede 25,3 prosent økologisk jordbruksareal, men også Sverige med 20,4 prosent er av de landene med størst andel. Totalt i EU er det 8,5 prosent av jordbruksarealene som drives som økologisk areal.

⁷⁷https://www.statistikbanken.dk/statbank5a/Graphics/MakeGraph.asp?interactive=true&menu=y&maintable=ANI7&pxfile=20215279337328047750ANI7.px&gr_type=1&PLanguage=0

Østerrike vil i IFOAMs beregninger ha 47,2 prosent av sitt areal som økologisk i 2030. Deretter følger Sverige og Italia med 41,3 prosent. Danmark og Finland vil ha 29,5 prosent andel økologisk jordbruksareal. Lavest andel vil det være i Romania, Polen, Bulgaria og Kypros med 11.8 prosent hver.

Figur 1.7 Andel økologisk areal av totalt jordbruksareal i EU per land, samt noen land utenfor EU, 2019. Kilde: Eurostat⁸

1.4 Problemstillinger i denne rapporten

En økende etterspørsel etter økologiske jordbruksprodukter vil føre til økt import om ikke norsk produksjon øker i samme takt. Hva skal til for at den norske bonden skal øke produksjonen i takt med etterspørselen?

⁸ Lest 20.01.22. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Organic_farming_statistics

Det er en bekymring blant økologiske bønder i Norge for økt import av økologiske landbruksprodukter. Hvordan kan landbrukspolitikken innrettes slik at norskandelen holdes på et høyest mulig nivå? Hvilke rammebetingelser er viktig for bonden?

Økologiske produsenter har uttrykt misnøye med dagens rammevilkår knyttet til sin produksjon. De opplever at økonomien i produksjonen blir dårligere, og mens noen av kollegaene går tilbake til konvensjonell drift, slutter andre, og miljøet blir mindre. Manglende målsetning for økologisk produksjon i landbrukspolitikken oppfattes også som negativt. Samtidig sier både de bøndene vi har snakket med og de som har svart på spørreundersøkelsen, at den økologiske drifta representerer noe positivt, og at de ønsker å drive økologisk så lenge økonomien og arbeidssituasjonen er god nok.

Melkeproduksjonen er kanskje den viktigste produksjonen i norsk landbruk med fortsatt spredt produksjon i det aller meste av landet, og den baserer seg i stor grad på grasressurser som det er rikelig av i Norge.

Meieriforetak i våre naboland har en klar kobling mellom miljø og bærekraft i sin satsing på økologisk melkeproduksjon. De legger også vekt på dyrevelferd knyttet opp mot regelverket for økologisk produksjon.

Respondentene i spørreundersøkelsen trekker fram bærekraft som et av de viktigste momentene og motivasjon for økologisk drift. Samtidig er ikke økologisk melkeproduksjon omtalt i TINEs bærekraftsrapport.

2 Markedet for økologisk melk og melkeprodukter

I EUs strategi for landbruket, «Farm to Fork», som ble lagt fram i 2020, er målet å øke andelen økologisk drevet jordbruksareal til 25 prosent innen 2030. I 2021 kom en egen aksjonsplan for økologisk landbruk med tiltak for å stimulere til både økt produksjon og etterspørsel. I EU betraktes økologisk produksjon som en del av bærekraftsatsingen i landbruket i EU. Både i Norge og EU jobbes det politisk for å redusere bruken av plantevernmidler og mineralgjødning.

I Norge er de politiske målsetningene for økologisk landbruksproduksjon endret fra å være en konkret målsetning om 15 prosent økologisk produksjon og forbruk, til at utviklingen i produksjon av økologiske landbruksprodukter i Norge skal følge økning i etterspørsel i markedet.

«Norsk jordbruk skal ha mulighet til å produsere økologisk mat i tråd med etterspørselen og markedspotensialet for økologiske produkter. *Mål for strategien er å stimulere til økologisk produksjon som er etterspurt i markedet. Innsatsen skal rettes inn mot tre områder: Kunnskap og kompetanse, legge til rette for økologisk produksjon og utvikling av en effektiv verdikjede.*» (Nasjonal strategi for økologisk jordbruk. Landbruks- og matdepartementet (2018))

2.1 Forbruk av melkeprodukter

Det er registrert en til dels stor økning i omsetning av økologiske næringsmidler i dagligvaremarkedet de siste årene uten at det har medført økt norsk produksjon. Det er derfor grunn til å anta at økningen dekkes av importert vare.

Da importvernet ikke skiller mellom økologiske og konvensjonelt dyrkede produkter, er det vanskelig å få statistikk på importert mengde av økologiske landbruksvarer. De økologiske og konvensjonelle varene klassifiseres på samme varenummer i tolltariffen og har de samme tollsatsene. (Landbruksdirektoratet, 2021)

Importen av meieriprodukter økte med rundt 6 prosent i mengde, tilsvarende 1603 tonn, fra 2019 til 2020. Melkevolumet økte med 16 millioner liter i 2020 til totalt 1 517 millioner liter. Covid-19-pandemien førte til økt etterspørsel etter meieriprodukter og er hovedårsaken til økningen. Den største økningen var det i bruken av melk til osteproduksjon. Sammenlignet med 2019 økte forbruket av norskprodusert ost med 8 prosent i mengde. Ost, smaksatt søt melk og yoghurt er de største importvarene (Landbruksdirektoratet, 2021b).

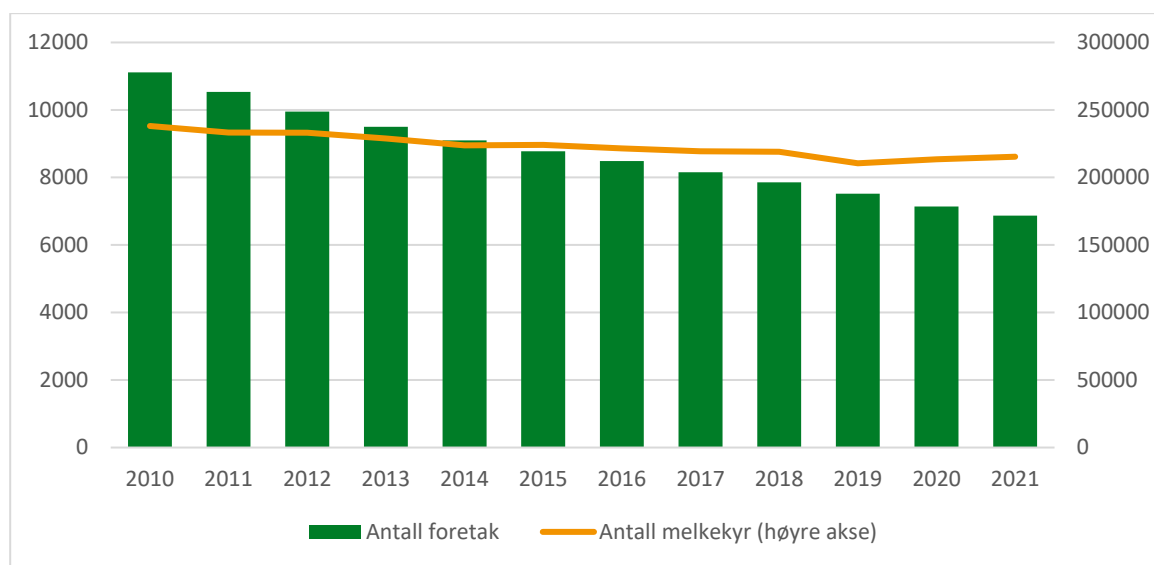
Kolonihagen importerer allerede i dag alle sine økologiske melkeprodukter fra Thise Meieri i Danmark. De anslår selv at denne importen representerer omtrent 1 million liter

økologisk melk. Deres målsetning er fortsatt vekst for merkevaren Kolonihagen. I denne satsingen forventer de i årene framover å ha behov for 10 millioner liter økologisk melk. Basert på en gjennomsnittlig melkekvote i Norge på 230 000 liter vil det bety at om lag 40 melkebruk i Norge må legge om til økologisk melk skal norsk produksjon dekke Kolonihagens estimerte behov for råvaren.

2.2 Utviklingen i melkeproduksjonen

Utviklingen i melkeproduksjonen i Norge har vært preget av stadig færre og større melkebruk. Fra 2010 til 2021 har det vært en nedgang på foretak med melkekyr på 38 prosent. Antall melkekyr har også gått ned, men nedgangen har vært prosentvis mindre, med 10 prosent nedgang. Dette har ført til at gjennomsnittlig besetningsstørrelse på norske melkebruk har gått fra 21 kyr i 2010 til 30 kyr i 2020 (Resultatkontrollen, 2021).

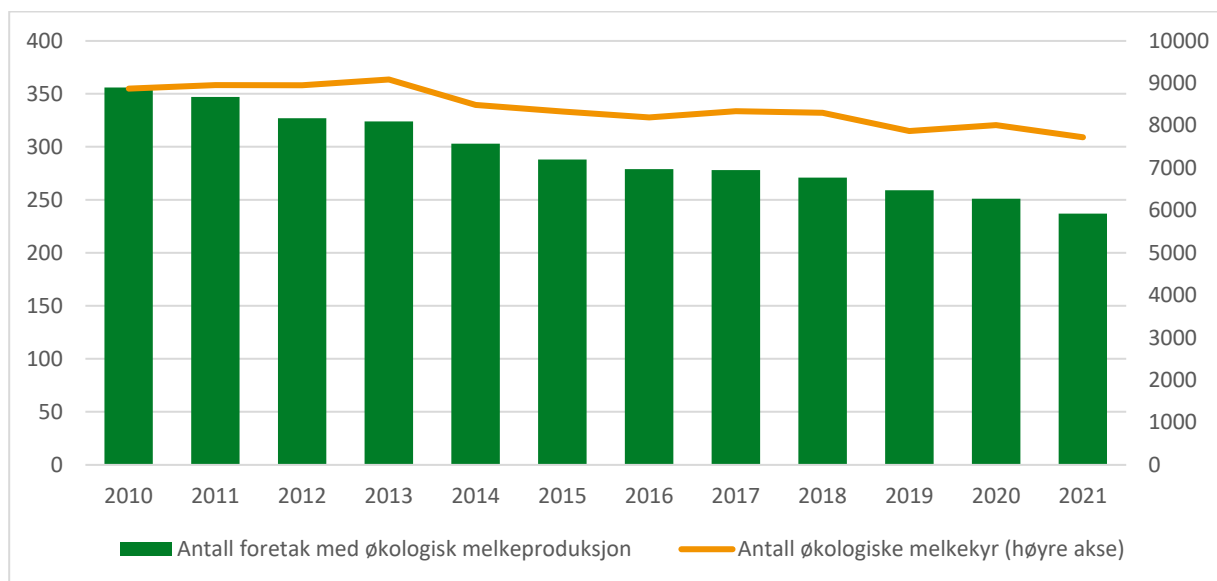
Figur 2.1 Utviklingen i antall foretak med melkeproduksjon og antall melkekyr. Kilde: Landbruksdirektoratet, 2022.⁹

Sammenligner vi utviklingen i antall foretak med melkekyr og antall melkekyr totalt i landet, har utviklingen vært ganske lik for økologisk melkeproduksjon. Siden 2010 har det blitt 33 prosent færre foretak med økologiske melkekyr, mens det har blitt 38 prosent færre med melkekyr totalt. I samme periode har det blitt 13 prosent færre økologiske melkekyr, mens det har blitt 10 prosent færre melkekyr totalt. I 2021 var det ifølge tall fra Landbruksdirektoratets produksjonstilskuddsstatistikk 251 foretak med økologisk melkeproduksjon med tilsammen 7727 økologiske melkekyr.

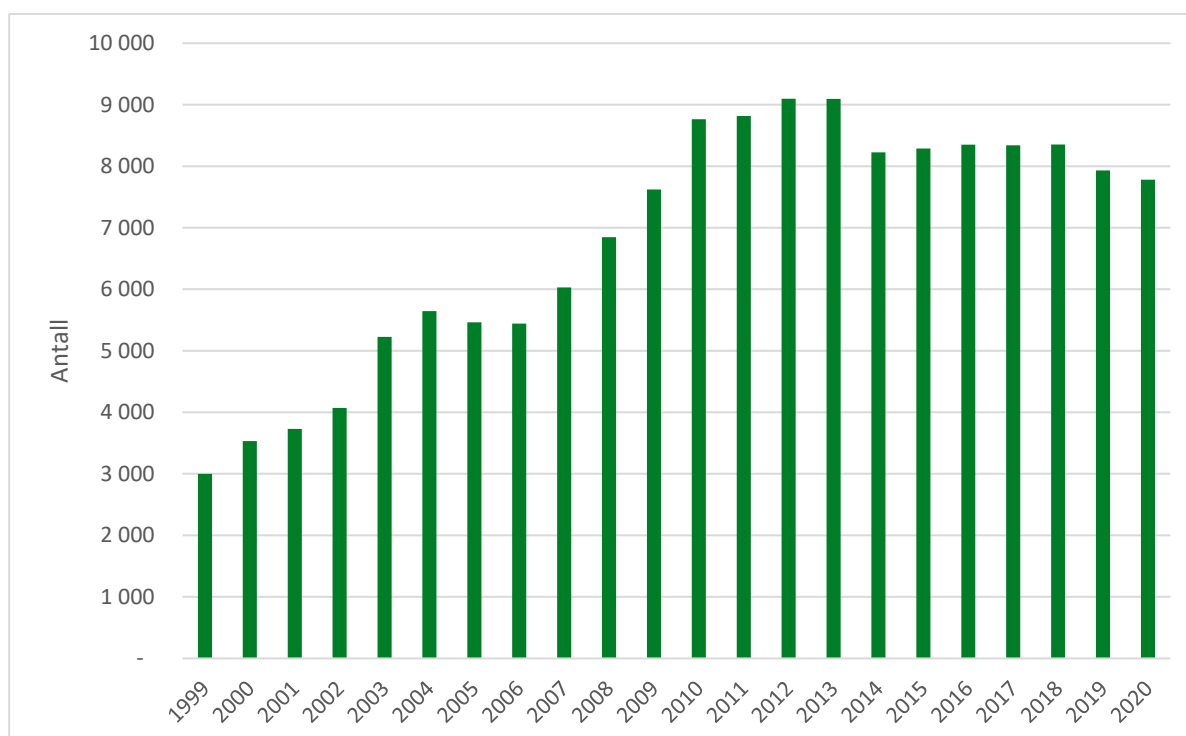
⁹ Produksjonstilskuddsstatistikk. For årene 2010–2016 er telledatoen 31.7, for årene 2017–2021 er telledatoen 1.10.

Figur 2.2 Utviklingen i antall foretak med økologisk melkeproduksjon og antall økologiske melkekyr. Kilde: Landbruksdirektoratet, 2022.¹⁰

Figur 2.3 viser tall fra SSB for utviklingen i antall melkekyr helt tilbake til 1999. Antall melkekyr i økologisk drift økte helt fram til 2013, men har siden 2014 gått ned helt fram til 2020.

Figur 2.3 Utviklingen i antall melkekyr i økologisk drift. Kilde: SSB 12663: Økologisk husdyrhald, etter region, husdyrslag, år og statistikkvariabel.

¹⁰ Produksjonstilskuddstatistikk. For årene 2010 til 2016 er telledatoen 31.7, for årene 2017 til 2021 er telledatoen 1.10.

Utviklingen i økologisk melkeproduksjon har vært ganske lik utviklingen i melkeproduksjon generelt her i landet. Andelen økologiske foretak med melkeproduksjon har holdt seg mellom 3,2 prosent i 2010 og 3,5 prosent i 2021. Andelen økologiske melkekyr av melkekyr totalt har gått litt ned fra 2020 til 2021, men har siden 2010 holdt seg mellom 3,6 prosent og 4,0 prosent.

Tabell 2.1 Andel økologiske foretak med melkekyr og andel økologiske melkekyr av totalt antall foretak med melkekyr og antall melkekyr i Norge. Landbruksdirektoratet¹¹.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Andel økologiske foretak	3,2 %	3,3 %	3,3 %	3,4 %	3,3 %	3,3 %	3,3 %	3,4 %	3,5 %	3,4 %	3,5 %	3,5 %
Andel økologiske melkekyr	3,7 %	3,8 %	3,8 %	4,0 %	3,8 %	3,7 %	3,7 %	3,8 %	3,8 %	3,7 %	3,8 %	3,6 %

Samtidig med at besetningene øker har også avdråttene økt, og produksjonen av kumelk har vært relativt stabil i perioden. Økologisk kumelk har gått ned siden toppåret i 2013, men økte igjen fra 2019 til 2020. I 2013 var andelen økologisk melk 3,6 prosent og 3,3 prosent i 2020.

Tabell 2.2 Totalt innmål kumelk og innmål økologisk kumelk, 2010–2020. Kilde: Resultatkontrollen 2021 (totalt kumelk), Landbruksdirektoratet¹²

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Totalt kumelk, mill. liter	1 506	1 476	1 531	1 525	1 509	1 536	1 523	1 495	1 522	1 481	1 497
Økologisk kumelk, mill. liter	46,5	50,5	53,9	54,5	51,8	51,4	51,2	50,3	50,1	49,1	49,7
Andel økologisk kumelk	3,1 %	3,4 %	3,5 %	3,6 %	3,4 %	3,4 %	3,4 %	3,4 %	3,3 %	3,3 %	3,3 %

¹¹ Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer, rapport for 2010, 2013 og 2018. Produksjon av økologiske jordbruksvarer. Rapport for 2020.

¹² Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer, rapport for 2010, 2013 og 2018. Produksjon av økologiske jordbruksvarer. Rapport for 2020.

3 Rammebetingelser for økologisk produksjon

Et viktig mål og prinsipp for økologisk produksjon er å etablere en bærekraftig forvaltning av landbruket med høy standard for dyrevelferd (Mattilsynet, 2021¹³).

Økologisk matproduksjon skal først og fremst bidra til at etterspørselen etter økologisk mat kan dekkes av norsk produksjon så langt det er mulig. Dette vil bidra til økt matmangfold samt mulighet for næringsutvikling og verdiskaping tilknyttet de gårdene som driver økologisk produksjon (LMD, 2018).

Økologisk produksjon er et driftssystem der det både er laget selvstendige sertifiseringsordninger på primærleddet for hvordan produksjonen skal være, og en merkeordning for godkjente økologiske produkter i sluttmarkedet. Økologisk produksjon har ekstra tilskudd som er skilt ut som produksjonssystem innenfor jordbruksavtalesystemet. Det ble innført for å stimulere til mer økologisk produksjon i Norge fordi det var prioritert politisk i Stortinget.

Tilskuddssystemet for økologisk jordbruk skiller seg ut i norsk jordbrukspolitik. Her er det egne tilskudd og ekstra tilskuddssatser som er øremerket i jordbruksavtalene for et spesifikt driftsopplegg. Dermed er de økologiske tilskuddene direkte koblet til et gitt driftssystem og hvordan bonden driver gårdsbruket sitt. Premisset for å kunne søke tilskuddene er at bonden oppfyller reglene som er satt for å bli sertifisert som økologisk drift, og det er årlig kontroll av bonden for å sikre at reglene blir fulgt.

3.1 Krav til økologisk produksjon

Begrepet «økologisk landbruk» er beskyttet, og alle som produserer matvarer som er merket «økologisk», må følge det offentlige regelverket for økologisk produksjon. I Norge er økologisk matproduksjon regulert av *økologiforskriften*. Forskriften er fastsatt av Landbruks- og matdepartementet og Nærings- og fiskeridepartementet, og er basert på EU-standarden for økologisk produksjon.¹⁴ Det er Mattilsynet som er tilsynsmyndighet, og de har delegert dette ansvaret til Debio. Økologisk produksjon som er godkjent av Debio, gir produsenten rett til å bruke Ø-merket som er det offisielle merket for norsk økologisk produksjon¹⁵.

¹³ https://www.mattilsynet.no/om_mattilsynet/okologi/landbruk/

¹⁴ <https://debio.no/nytt-okologiregelverk/>

¹⁵ <https://www.agropub.no/fagartikler/regelverk-for-okologisk-produksjon>

DEBIO

Mattilsynet, som er tilsynsmyndighet, har delegert sertifiseringsmyndigheten for økologisk produksjon til organisasjonen Debio. Produsenter som ønsker å drive økologisk, søker Debio om å bli en del av kontrollordningen, og Debio inspiserer at driften tilfredsstillende oppfyller kravene til økologisk produksjon ved gårdsbesøk og samtaler med den driftsansvarlige.

Debio skal være bindeleddet mellom gårdbruker og forbruker. De skal både hjelpe bonden som ønsker å drive økologisk og gjennom kontroll være en forsikring for forbrukerne at de økologiske varene er produsert i henhold til regelverket.

De som blir godkjent som økologiske matprodusenter, vil bli fulgt opp med både årlige inspeksjoner og uanmeldte besøk.¹⁶

I samarbeidet med Mattilsynet arbeider Debio med regelverk og tolkninger av dette.

Mattilsynet fører også tilsyn med Debio¹⁷.

Økologisk produksjon i Norge er omfattet av EØS-avtalen, og EUs regelverk tas inn i den norske økologiforskriften uten endring. Forskriften omhandler alt fra produksjonsregler, kontrollordninger og nasjonale tilleggsregler på områder EUs regelverk ikke dekker, til nasjonale unntak og andre tilleggsbestemmelser.¹⁸

EU-regelverket er i endring, og nye forordninger skal etter planen innføres fra og med 1.1.2022 i EU. Det nye regelverket blir gjeldende i Norge etter at det er tatt inn i EØS-avtalen, men det er ikke avklart når dette vil skje. Som følge av det nye regelverket, vil det komme flere endringer som påvirker økologisk produksjon i Norge. Blant annet vil det komme flere endringer for økologisk husdyrhold og forbud mot dyrking i avgrenset medium i veksthus. (Knutsen, 2021)

Økologisk melkeproduksjon skiller seg fra konvensjonell melkeproduksjon på flere måter. Skillet går på hvor mye fôr som kan kjøpes, da hovedvekten av fôret skal være på gårdens ressurser. Det er ikke tillatt med økologisk husdyrhold uten at man har et tilhørende dyrkingsareal, der besetningens størrelse skal stå i forhold til det tilgjengelige grasarealet. Dette er for å hindre overbeiting og problemer med erosjon, og forurensing av jord og vann (Mattilsynet, 2021. Regelverksveileder, Økologisk Landbruk).

For drøvtyggere er kravet i regelverket at dyra skal få 100 prosent økologisk fôr, og 60 prosent av fôret skal i tillegg være fra egne områder eller fra regionen.

Krav til økologisk melkeproduksjon:

- Alle storfe skal fôres med utelukkende økologisk fôr, fortrinnsvis fra eget økologisk areal.

¹⁶ <https://www.agropub.no/fagartikler/regelverk-for-okologisk-produksjon>

¹⁷ <https://debio.no/nyheter/mattilsynet/>

¹⁸ <https://www.agropub.no/fagartikler/regelverk-for-okologisk-produksjon>

- Fôring skal i så stor grad som mulig komme fra beiting. Fôret til dyra skal være økologisk produsert, fortrinnsvis fra egen gård eller fra andre i samme region. Minst 60 prosent av dagsrasjonen skal være grovfôr (ferskt gress, høy, silo, rotvekster) til dyr eldre enn 6 måneder.
- Hovedregelen for økologiske storfe er at de skal gå i løsdrift/binger. Arealkravene innendørs er 6 kvadratmeter per melkeku.
- Det kan produseres i etablert båsfjøs med 34 eller færre dyr. Ved båsdrift skal alle dyr ha tilgang til luftegård og luftes daglig, eller minimum to ganger i uken i innefôringsperioden (vinter). Dette kravet gjelder også for okser.
- Dyra skal kunne bevege seg fritt innendørs og ha permanent tilgang til utendørsarealer, fortrinnsvis beite. Dersom dyra går løst i fjøset, er det ingen krav til lufting utenom beitesesongen.
- Kalver skal kunne die minst tre dager etter kalving. Kalver skal ha tilgang til kumelk de tre første månedene, og første måneden skal de kunne drikke av smokk med mindre de dier. Kalver skal være hos moren og kunne die henne minimum tre dager etter fødselen. Kalver er sosiale dyr og har fordel av å gå sammen. De skal oppstalles sammen med andre kalver fra 7 dagers alder.
- Når dyr blir syke eller skadet, er det hensynet til dyrevern som skal være avgjørende for behandlingsmetode, og dette bør skje i samråd med veterinær. Ved bruk av reseptpliktige veterinærmedisiner er tilbakeholdelsestiden for økologiske dyr eller produkter dobbelt så lang som i konvensjonelt husdyrhold.

Karenstid

Karenstiden er 6 måneder for melk og 12 måneder for kjøtt. Det vil si at dyret må fôres og stelles i henhold til reglene for økologisk produksjon i henholdsvis 6 og 12 måneder før melk og kjøtt fra dyret kan omsettes som økologisk (Debio, fakta-ark 14, 2022¹⁹).

For å legge om til økologisk melkeproduksjon må man begynne med å legge om arealene og besetningen. Når man har tilstrekkelig med fôr som er produsert økologisk, kan man begynne omleggingen av husdyrholdet. Når man starter omleggingen til økologisk husdyrhold på en driftsenhet, skal alt areal som brukes til fôrproduksjon ha status som økologisk eller karens.

Man kan begynne omlegging av arealer og besetning samtidig, men karenstiden er kortere for husdyr enn for planteproduksjon. Dersom man legger om samtidig for besetning, beiter og andre arealer til fôrproduksjon, kan den samlede karenstiden være 2 år, dersom (Mattilsynet, 2021):

- Dyra var på driftsenheten før omleggingen startet
- Arealene ble brukt til dyrking av fôr eller til beiter før omleggingen
- Dyra hovedsakelig skal fôres med produkter fra driftsenheten (inkl. eget og leid areal)

¹⁹ <https://debio.no/praktiske-veiledere-regelverk/>

Kalver i økologisk drift. Foto: Turi Nordengen/Geno SA

Parallellproduksjon

Med parallellproduksjon menes produksjon av økologisk og konvensjonell art på samme gårdsbruk, det vil si under ett foretaksnummer. Parallellproduksjon er unntak og ikke regelen. Derfor er unntakene beskrevet i regelverket. Årsaken er at tilliten til merkeordningen ikke skal svekkes.

Dersom bonden trenger inntekter fortløpende, er det mulig innenfor regelverket å drive parallellproduksjon på arealet og av husdyrproduktet, men bonden må tilfredsstille noen krav.

For planteproduksjon er kravene som må tilfredsstilles (Debio, fakta-ark 5, 2022²⁰):

- Kun dyrking av ulike sorter som lett kan skilles fra hverandre

²⁰ <https://debio.no/praktiske-veiledere-regelverk/>

- Den økologiske produksjonen skjer i en driftsenhet der lager/driftsbygninger og arealene er klart atskilt fra ikke-økologiske enheter
- Produsenten kan dokumentere klar atskillelse ved innkjøp av økologiske og konvensjonelle innsatsvarer (regnskap/bilag)
- Den konvensjonelle driftsenheten skal være tilgjengelig for fysisk inspeksjon

For husdyrproduksjon er kravene som må tilfredsstilles (Debio, fakta-ark nr. 6, 2022²¹):

- Det er imidlertid tillatt med både økologisk og konvensjonell husdyrproduksjon som atskilte driftsenheter innen samme virksomhet under følgende forutsetninger:
- Ved oppdrett av ulike arter
- Den økologiske produksjonen skjer i en driftsenhet der husdyrrom og arealer er klart atskilt fra konvensjonelle enheter
- Produsent kan dokumentere klar atskillelse ved innkjøp av økologiske og konvensjonelle innsatsvarer og dyr (regnskap/bilag)
- Den konvensjonelle driftsenheten skal være tilgjengelig for fysisk inspeksjon
- Økologiske driftsenheter skal være klart atskilt fra konvensjonelle driftsenheter. Det er forbudt å oppbevare andre innsatsvarer på en økologisk driftsenhet enn de som er tillatt i økologisk landbruk.
- Alle enhetene i virksomheten skal omfattes av kontrollsystemet for den økologiske produksjonen.

Dersom man driver melkeproduksjon og det er aktuelt å drive med storfehold med melkeproduksjon på NRF og kjøttfeproduksjon på Charolais, er dette i utgangspunktet ikke tillatt. Ønsker man fortsatt en slik drift, må den ene av disse produksjonene skilles ut i et eget foretak. På den måten kan man få en inntekt også i karensperioden.

3.2 Tilskuddsordninger for økologisk produksjon

Formålet med tilskudd til økologisk landbruk er å stimulere til omlegging til og opprettholdelse av økologiske driftsformer. Videre skal tilskuddene bidra til å kompensere for økte kostnader og avlingsnedgang i den økologiske driften, samt bidra til økt produksjon av økologiske landbruksprodukter.

(Lovdata.no, 2022)

I de årlige jordbruksforhandlingene forhandles det blant annet om tilskudd til økologisk matproduksjon. Tilskudd til økologisk produksjon kom inn i de årlige jordbruksforhandlingene på 1990-tallet. I jordbruksoppgjøret i 1990 skriver regjeringen at interessen for omlegging til økologisk jordbruk er relativ stor, men at det må vises forsiktighet slik at det opparbeides et marked samtidig med at produksjonen øker. Derfor økte bevilgningen til økologisk jordbruk med 3,5 millioner kroner til 11,5 millioner kroner. I år 2000 ble tilskuddet til økologisk landbruk økt med 17,5 millioner kroner, til 57,75 millioner kroner. Det ble også

²¹ <https://debio.no/praktiske-veiledere-regelverk/>

innført et eget husdyrtilskudd til bønder som la om til økologisk produksjon i løpet av 2001 (St.prp. 82 (Jordbruksoppjøret 2000)).

Tilskuddet til økologisk jordbruk har økt jevnlig fram til 2020, fra 11,5 millioner kroner i 2000 til 137 millioner kroner i 2020.

Tabell 3.1 Tilskudd per dekar fulldyrka for avtaleåret 2021/2022. Kilde: Agropub, 2022²².

	Sats, kr/dekar
Korn til modning og krossing (inkl. arealer i 2. karensår)	400
Grønn gjødslingsarealer (inkl. arealer i 2. karensår)	500
Grovfôr (eng, innmarksbeite, grønnfôr, fôrkalrot, fôrnepe, fôrraps, fôrmargkål, raigras) og brakk (inkl. arealer i 2. karensår)	25
Areal brakket for å bekjempe ugras	
Areal i 1. karensår (alle vekstgrupper)	150

Det ble innført et eget tilskudd til økologisk melkeku i 2011 fordelt på arealsoner (AK-soner). Dette ble samlet til ett tilskudd og er på 3600 kroner per dyr i 2022.

Tabell 3.2 Tilskudd til økologisk husdyrhold for avtaleåret 2021/2022. Kilde: Agropub, 2022²³.

Dyreslag	Sats, kr/dyr
Melkeku	3 600,-
Ammeku	2 500,-
Andre storfe	730,-

Både arealtilskudd og husdyrtilskudd skal bidra til å opprettholde den økologiske produksjonen. For å kunne søke om og få tilskudd må produksjonen tilfredsstillende bestemmelsene i forskrift om produksjon og merking av økologiske landbruksvarer, og den må være godkjent og kontrollert av Debio.

Husdyrtilskudd til økologisk husdyrhold gis som et årlig tilskudd per dyr, og gis fra og med første søknadsomgang etter at karensperioden starter. For avtaleåret 2021/2022 var satsen 3 600 kroner per melkeku. Tilskuddet til økologisk husdyrhold kommer i tillegg til husdyrtilskuddet og andre tilskudd knyttet til storfe (Landbruksdirektoratet, 2022²⁴).

For arealer i karens får man et tilskudd som gis som et engangstilskudd det første året (1. karensår) (LMD, 2021). For 2021-2022 var dette tilskuddet 150 kroner per dekar for alle vekstgrupper.

²² <https://www.agropub.no/nyheter/offentlige-tilskudd>

²³ <https://www.agropub.no/nyheter/offentlige-tilskudd>

²⁴ https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/jordbruk/ordninger-for-jordbruk/produksjonstilskudd-og-avlosertilskudd-i-jordbruket/produksjonstilskudd-og-avlosertilskudd--beregningsveiledning/10.tilskudd-til-okologisk-jordbruk#10._tilskudd_til_%C3%B8kologisk_jordbruk

Areal som er kontrollert og klassifisert som økologisk areal vekstsesongen før søknadsomgangen, kan få arealtilskudd til økologisk landbruk. Arealtilskuddet gis som et årlig tilskudd, og kommer i tillegg til areal- og kulturlandskapstilskuddet. Økologisk arealtilskudd gis også for areal som er under omlegging (LMD, 2021).

Arealtilskuddet til areal i karens, det vil si areal under omlegging fra konvensjonell drift til økologisk drift har endret seg over tid. I jordbruksoppgjøret for 2014 var satsen 250 kroner per dekar for areal i karens i 2. og 3. år, mens fra 2019 er det gjort om til 150 kroner per dekar for karensareal 1. år (LMD, 2021).

4 Metode

4.1 Spørreundersøkelsen

AgriAnalyse har hentet inn opplysninger fra melkeprodusenter i Norge gjennom en spørreundersøkelse til både økologiske og konvensjonelle melkeprodusenter. I alt 1 734 melkebønder fikk e-post, og av disse var det 565, tilsvarende 33 prosent av de spurte, som svarte på undersøkelsen. I tillegg er det gjennomført intervjuer med 11 bønder og møter med TINE Rådgiving. Innspill og data herfra danner grunnlaget for diskusjoner og vurderinger i rapporten.

Spørreskjema ble sendt ut elektronisk med programmet Questback. E-post med invitasjon til spørreundersøkelsen ble sendt ut til alle melkeprodusenter med økologisk produksjon som har registrert e-post adresse i Landbrukets Dataflyt. I tillegg ble det trukket et tilfeldig utvalg på 1500 melkeprodusenter som er registrert med konvensjonell produksjon.

Da to av disse epostene var duplikater, sto vi til slutt igjen med 1 734 mulige respondenter. Av de 1 734 som e-post ble sendt ut til, svarte 565, noe som tilsvarer 33 prosent.

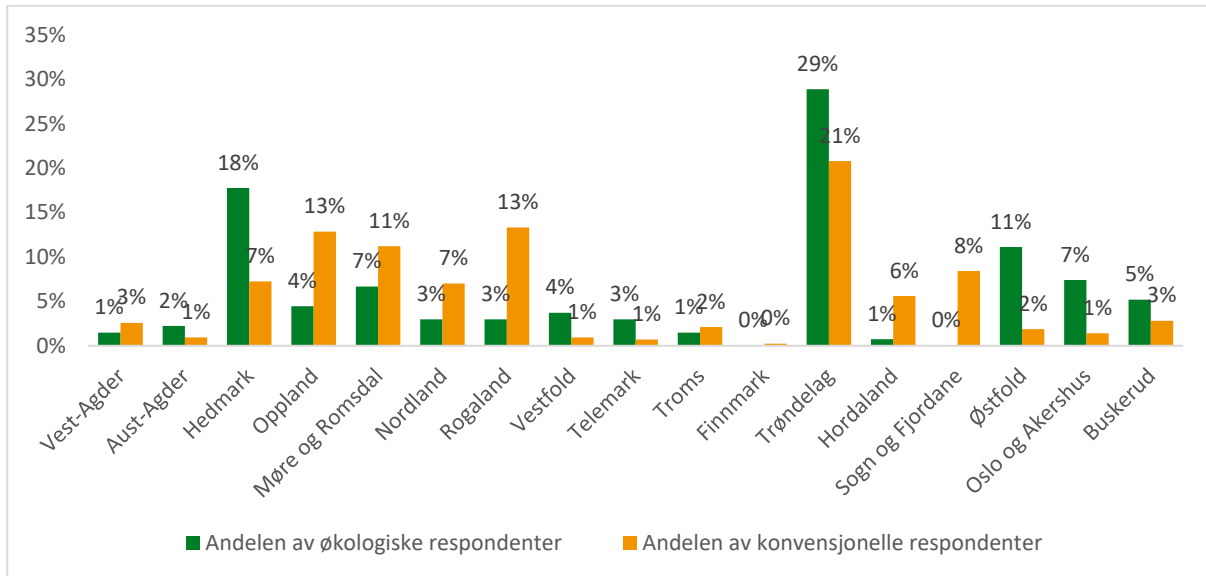
Vi har sammenlignet en del av svarene i denne undersøkelsen med svarene fra en undersøkelse om økologisk produksjon som AgriAnalyse utførte blant økologiske og konvensjonelle produsenter i 2019. For at det skal bli mest mulig sammenlignbart har vi tatt ut svarene til dem som drev med økologisk melkeproduksjon (og parallelproduksjon) i denne undersøkelsen. Det tilsvarer 128 respondenter.

Det var 135 respondenter som svarte at de driver med økologisk produksjon og 429 som svarte at de driver konvensjonelt. Det vil si at det var en høyere svarprosent blant de økologiske produsentene (58 prosent) enn blant de konvensjonelle (29 prosent). Det er relativt høy svarprosent blant de økologiske produsentene slik at vi mener at de kan regnes som representative for alle økologiske melkeprodusenter i Norge.

Alderen på respondentene varierer mellom 22 og 75, og gjennomsnittsalderen var 49 år. 13 prosent av respondentene var kvinner.

Respondentene ble bedt om å oppgi hvilket fylke av de «gamle» fylkene de kommer fra. Blant alle respondentene er det flest fra Trøndelag (23 prosent av respondentene). De største andelene blant de økologiske respondentene kommer fra Trøndelag, Hedmark og Østfold. Blant de konvensjonelle produsentene som har svart, er det litt mer spredt, men det var flest fra Trøndelag også blant disse.

Figur 4.1 Andelen av økologiske og konvensjonelle respondenter per fylke.

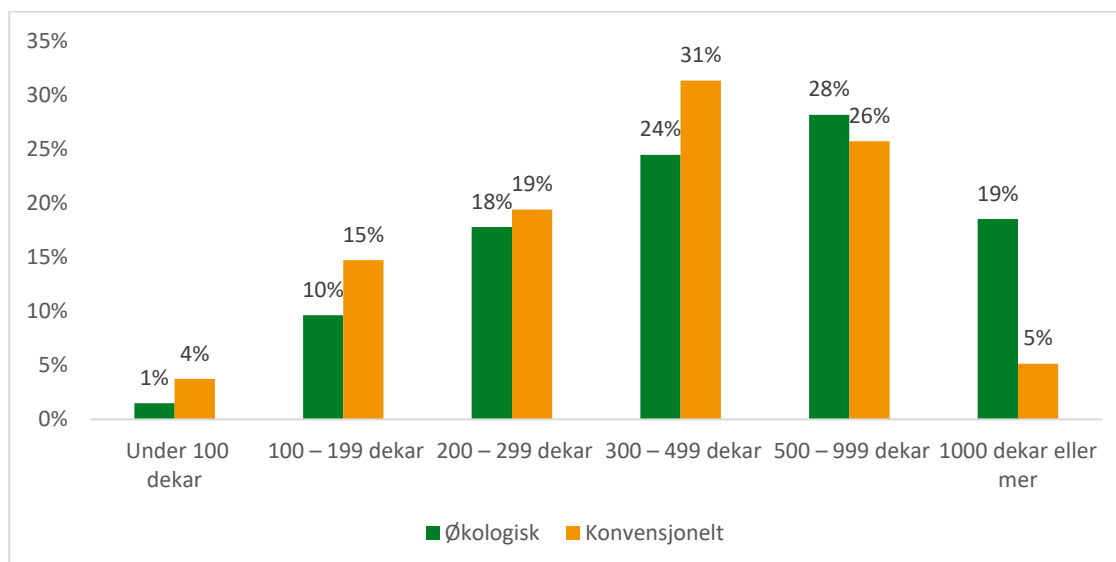
Hvis vi sammenligner en fordeling av respondentene som driver økologisk melkeproduksjon og konvensjonell melkeproduksjon per fylke med fordelingen av foretak med økologisk melkeproduksjon og med melkeproduksjon totalt ser vi at dette fordeler seg relativt likt. Det er en litt større andel av de økologiske respondentene i Agder, Møre og Romsdal, og Viken og Oslo, mens det er litt mindre andeler i Troms og Finnmark, Trøndelag, Vestfold og Telemark og Vestland. Blant respondenter med konvensjonell melkeproduksjon var det litt høyere andel fra Innlandet, Møre og Romsdal, og Trøndelag mens det er litt lavere andel fra Rogaland, Troms og Finnmark, og Vestland.

Tabell 4.1 Andel respondenter med økologisk og konvensjonell melkeproduksjon per fylke sammenlignet med fordelingen av økologiske melkeprodusenter og melkeprodusenter totalt per fylke. Kilde: Landbruksdirektoratet, 2022.²⁵

	Andel av foretak med økologisk melk	Andel respondenter med økologisk produksjon	Andel av foretak med melk	Andel respondenter med konvensjonell produksjon
Agder	3 %	4 %	4 %	4 %
Innlandet	22 %	22 %	19 %	20 %
Møre og Romsdal	5 %	7 %	9 %	11 %
Nordland	3 %	3 %	7 %	7 %
Rogaland	3 %	3 %	15 %	13 %
Troms og Finnmark	2 %	1 %	4 %	2 %
Trøndelag	34 %	29 %	20 %	21 %
Vestfold og Telemark	8 %	7 %	2 %	2 %
Vestland	3 %	1 %	15 %	14 %
Viken og Oslo	19 %	24 %	6 %	6 %

Figuren under viser at de økologiske produsentene i gjennomsnitt har større areal enn bøndene med konvensjonell produksjon. 19 prosent blant øko-bøndene har arealer over 1000 dekar, mens blant konvensjonelle er denne andelen bare 5 prosent.

Figur 4.2 Produserer din virksomhet økologisk melk i dag? * Hva er størrelsen på jordbruksarealet ditt i drift? (Både eid og leid) (N=563).

²⁵ Produksjonstilskuddstatistikk. Telledato 1.10.

4.2 Intervjuer med rådgivere

Norske melkebønder har et stort rådgivningsapparat til disposisjon fra blant annet TINE. Det gjelder også melkebønder som produserer økologisk melk. TINE har et analyseverktøy som heter TINE Produksjonsplan ØRT (ØRT er en forkortelse for økonomisk rådgiving i TINE), som brukes for å analysere og drøfte hvilke muligheter bonden har gitt de ressursene som er på gården. Det er et program som beregner dekningsbidrag for de forskjellige alternativene bonden har, og han eller hun kan sammenligne ulike driftsopplegg i samråd med en rådgiver. Dette er ikke offentlig tilgjengelig informasjon. Det er med gårdsbruk som med annen næringsvirksomhet: Det er mange forhold som må være på plass for at driften skal være lønnsom.

AgriAnalyse har hatt samtaler med tre økonomirådgivere i TINE om økologisk melkeproduksjon. Samtalene var om enkeltprodusenter i rådgivernes ansvarsområder. Rådgiverne har bistått den enkelte bonde med å få på plass produksjonsplaner og tilpasse driften slik at det blir økonomi i produksjon av økologisk melk på det enkelte gårdsbruk. Rådgiverne vi snakket med, kom med noen generelle råd basert på sine erfaringer om hva som skal til for å gi lønnsom produksjon i økologisk melk.

4.3 Samtaler med enkeltprodusenter

I prosjektet har vi gjennomført i alt 11 dybdeintervjuer med melkebønder. Bøndene var i all hovedsak plukket ut av TINE-rådgiverne vi har intervjuet. Bøndene holder til i Innlandet (gamle Hedmark), Viken (gamle Akershus og Østfold) og Vestfold og Telemark (gamle Vestfold). Intervjuene ble gjennomført fysisk og via Teams.

Størrelsen på brukene varierte fra under 200 tonn til 900 tonn i melkekvote, og areal dyrka mark varierte fra 200 daa til 2800 daa. Produsentene i kornområdene med god tilgang på arealer produserer også økologisk korn.

To av dem som har gått tilbake til konvensjonell drift har båsfjøs, hvorav en vurderer å slutte som melkebonde i 2024. Det er 8 av dem vi har snakket med som har løsdrift og robotmelking, og en som har melkekarusell. Tabell 4.2 er en oversikt over bøndene vi har intervjuet.

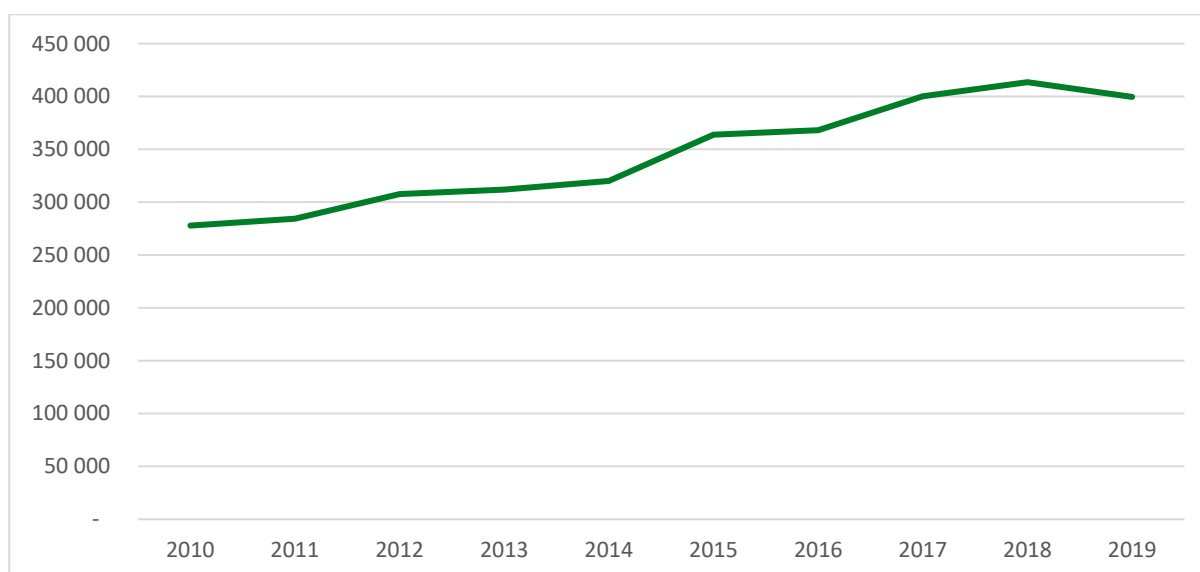
Tabell 4.2 Oversikt over bøndene AgriAnalyse har intervjuet høsten 2021.

Økologisk (Ø) eller konvensjonell (K)	Oppstartsår Økologisk	Areal i dag (totalt i dekar)	Kvote (tonn)	Avdrått (liter)	Investert	Leid hjelp (gratis og/ eller betalt)
Ø	2003–2005	1140	488		Løsdrift og robot	Ja
Avviklet Ø i 2019	2021	910	260		Løsdrift og robot	Ja
Ø	1996	940	800	8500	Løsdrift og robot	Ja
Ø	2021	568	310	9500	Løsdrift og robot	Nei
K – Avviklet Ø, legger ikke om til Ø	2007	560	213		Båsfjøs	Ja
Ø	2002	800	370		Løsdrift og robot	Ja
Ø	2018	1100	497	9300	Løsdrift og robot	Ja,
Ø	1997	2800	750	7500	Melkekarusell	Ja
Avviklet Ø – nå konv.	2008	2500	900	8300	Løsdrift og robot	Ja
Avviklet Ø – nå konv.	1995	550	221	8000	Båsfjøs	Ja
Ø	2006	210	236	8500	Løsdrift og robot	

5 Flaskehalsar

Fra respondentene i spørreundersøkelsen og i samtalene med bøndene kommer det fram at lønnsomheten i melkeproduksjon er lav uavhengig av om man driver konvensjonelt eller økologisk. Figur 5.1 viser utviklingen i gjennomsnittlig næringsinntekt for storfe mjølkeproduksjon, og tallene viser at melkebønder opplevde en nedgang i inntekt fra melkeproduksjonen fra 2018 til 2019. Det finnes ikke tilsvarende tall for økologisk melkeproduksjon, men tallene i referansebruk 1 (konvensjonelle bønder) mot referansebruk 12 (økologiske bønder) viser at økologisk melkeproduksjon kombinert med produksjon av storfekjøtt har lavere næringsinntekt enn konvensjonell melkeproduksjon kombinert med storfekjøtt.

Figur 5.1 Gjennomsnittlig næringsinntekt per bruker i storfe melkeproduksjon. Kilde: SSB, tabell 0983: Gjennomsnittlige inntekter for brukere (kr), etter år, driftsform og statistikkvariabel.

I begge driftsformer er det behov for høy omsetning og god melkepris for at det skal være lønnsomhet i drifta. Økologiske bønder vi har snakket med, sier at tilskuddssystemet på melk likevel er en god base for lønnsomhet. Det er enighet blant bøndene og rådgiverne vi har snakket med, om at lønnsomheten er til stede dersom man har nok areal, tilstrekkelig melkemengde og god bygningsmasse som står i et rimelig forhold til hverandre.

Det å ha tilstrekkelig med ressurser på gården er avgjørende for å få lønnsomhet, uansett driftsform. I økologisk produksjon er det enda viktigere fordi det stilles krav til tilgang på egenprodusert grovfôr, det er tak på kraftfôrandel, og det er ikke tillatt å bruke plantevernmidler mot ugras eller tilføre mineralgjødsel for å øke avlingene. Det medfører

også at det er en større risiko i produksjonen av økologisk melk. Risikoen knytter seg blant annet til problemer med ugras, lave grasavlinger eller for lavt protein- og fettinnhold i melka. Flere av bøndene vi snakket med, sier det er utfordrende å få høyt nok fett- og proteininnhold til å få god oppgjørpris på økamelka.

En bonde vi snakket med, sa at tørkesommeren 2018 var dråpen som fikk begeret til å flyte over. Da hadde bonden hatt noen år med ugrasproblemer, så kom tørken med lav avling. Da gikk det ikke lenger, og vedkommende la om til konvensjonell produksjon etter det. Også rådgiverne vi har snakket med, understreker at det er større risiko i økologisk produksjon, men også mulighet for bedre avkastning når det går bra.

5.1 Økobonden – realist eller idealist

Den vanligste motivasjonen for å drive gårdsbruk i Norge er at man har overtatt gården på odel og dermed føler et ansvar for å drifte gården videre. Dernest er det interesse for landbruk, det å bo på bygda og det å være selvstendig næringsdrivende. De som starter med økologisk produksjon, svarer at de ønsker å drive bærekraftig, og at de liker de faglig utfordringene denne driftsformen medfører.

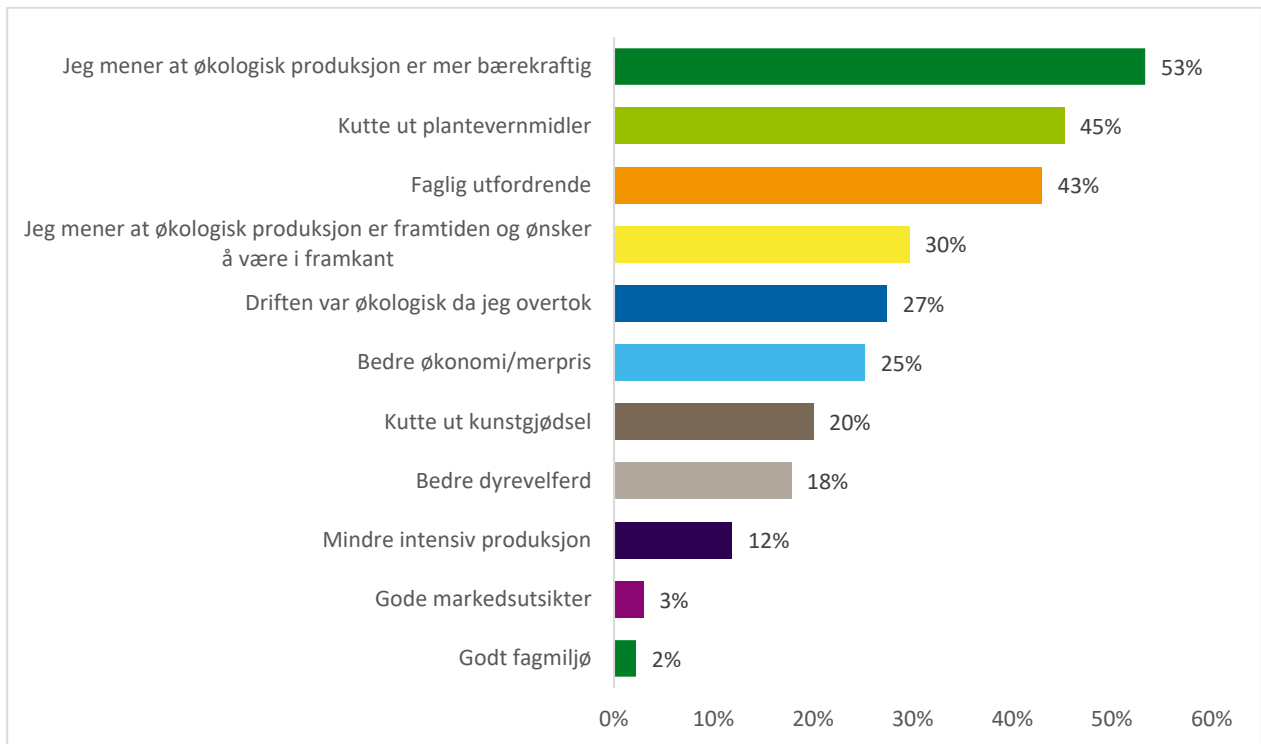
Det som videre motiverer for å drive økologisk, er de faglige utfordringene som de mener er større i økologisk drift enn ved konvensjonell drift. Mange deltar aktivt i produsentmiljøet fordi det gir faglig styrke og faglig påfyll. De som driver økologisk, sier det er motiverende å se at melka faktisk brukes i økologiske produkter.

Respondentene i spørreundersøkelsen ble også spurt om hvorfor de produserer økologisk melk, og de kunne svare opptil 3 alternativer. For halvparten av respondentene (53 prosent) var én av grunnene at de mener *at økologisk produksjon er mer bærekraftig*. For 45 prosent var én av grunnene å *kutte ut plantevernmidler*, mens 43 prosent oppga *faglig utfordrende* som én av grunnene.

Sammenlignet med undersøkelsen i 2019 har det skjedd en endring i svarene. I 2019-undersøkelsen var det 35 prosent av de økologiske melkeprodusentene som oppga at de mener *økologisk produksjon er mer bærekraftig enn konvensjonell*. Den største andelen (47 prosent) svarte da *agronomisk interessant* som grunn for at de la om til økologisk, og 36 prosent svarte *kutte sprøytemidler*. 29 prosent oppga *bedre økonomi/merpris*, som er litt flere enn i 2021-undersøkelsen (25 prosent).

I undersøkelsen fra 2021 er det en tydelig økning i de som vektlegger at økologisk produksjon er mer bærekraftig, og at det er én av de viktigste grunnene for at mange driver økologisk. Økonomi oppgis av en fjerdedel som én av de viktigste grunnene til at bøndene driver økologisk i dag. Men når man først har valgt økologisk produksjon, er det viktig at det er økonomi i det også. Ingen kan drifte næringsvirksomhet med underskudd over tid.

Figur 5.2 Hvorfor produserer du økologisk melk? (opp til 3 svar er mulig) (N=135)

5.2 Kunnskap og kompetanse

Interesse for og kompetanse på økologisk melkeproduksjon er en forutsetning for at det skal bli lønnsomhet i driften. Dette ble vektlagt av alle de tre rådgiverne som bidro med innspill til denne rapporten. Det krever kunnskap å drifte et gårdsbruk godt, og det er spesielt viktig i økologisk melkeproduksjon. I denne driftsformen kan man ikke forenkle produksjonen ved å bruke plantevernmidler, mineralgjødsel og stor andel kraftfôr. Debios regelverk har klare krav til hvilke innsatsfaktorer som kan brukes og hvilke mengder som er tillatt.

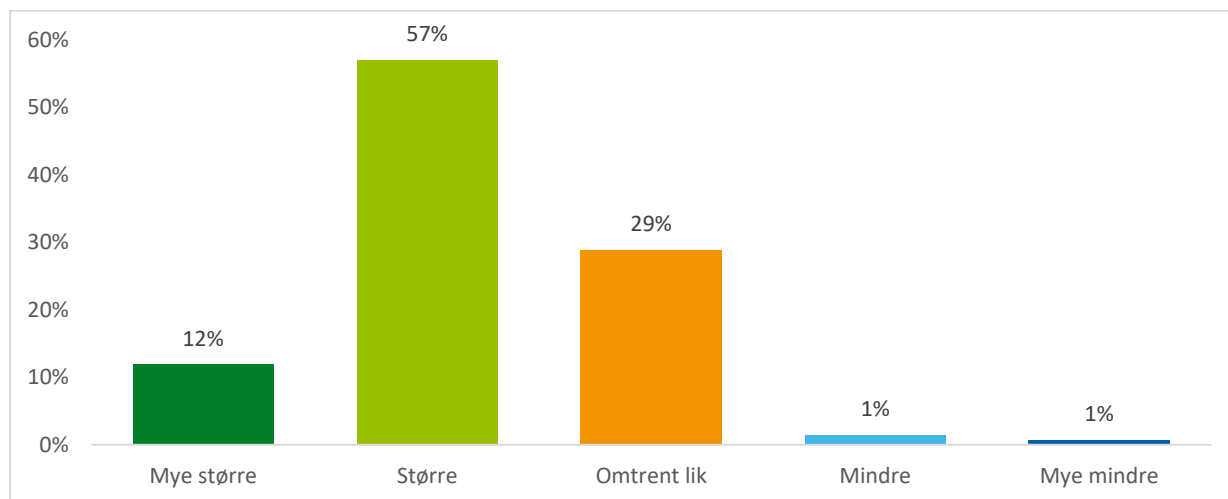
Rådgiverne vektlegger at for økologiske bønder er det økonomi og interesse/ideologisk drivkraft som gjør at de velger å drive etter økologisk regelverk. Den økologiske bonden er nysgjerrig og tester ut ulike dyrkingsmetoder og forskjellige gras- og åkervekster for å bedre inntjeningen i driften. I tillegg er det viktig med et godt økologisk fagmiljø. Bøndene vi har snakket med, legger vekt på at fagmiljøet er godt blant både de økologiske produsentene, og mellom de økologiske og de konvensjonelle melkebøndene.

Et eksempel er etableringen av en mentorordning for økologiske melkeprodusenter. Det har ført til at bøndene gjør det bedre når de kan dra nytte av erfaringene til dem som har mer erfaring. En av rådgiverne sier at mentorordningen i landbruket er en suksess, og at det er etablert en fjøsskole hvor 6-8 bondekollegaer møtes og diskuterer seg imellom uten å ha med en fagkonsulent fra f.eks. TINE eller Norsk Landbruksrådgiving.

De økologiske produsentene ble spurt om hvordan de vurderer arbeidsmengden i økologisk produksjon i forhold til i konvensjonell melkeproduksjon. Til sammen 69 prosent mener arbeidsmengden er større. Bare 2 prosent mener arbeidsmengden er mindre, mens 29 prosent

mener det er omtrent likt. Ifølge bøndene vi har intervjuet og TINE-rådgiverne er merarbeidet i stor grad knyttet til grovfôrproduksjonen, mens selve fjøsdrifta er lik uavhengig av om den drives økologisk eller konvensjonelt.

Figur 5.3 *Hvordan vurderer du arbeidsmengden i økologisk melkeproduksjon i forhold til i konvensjonell melkeproduksjon? (N=135)*

5.3 Oppstart

Bønder er selvstendig næringsdrivende og drifter i all hovedsak som enkeltpersonforetak. Ofte har de overtatt gården på odell, men noen har også kjøpt gårdsbruk på det åpne markedet. Det krever store investeringer å bygge opp en produksjon, uansett driftsform. Det skal investeres i driftsbygninger, i dyr, i areal og i melkekvote.

Karensareal

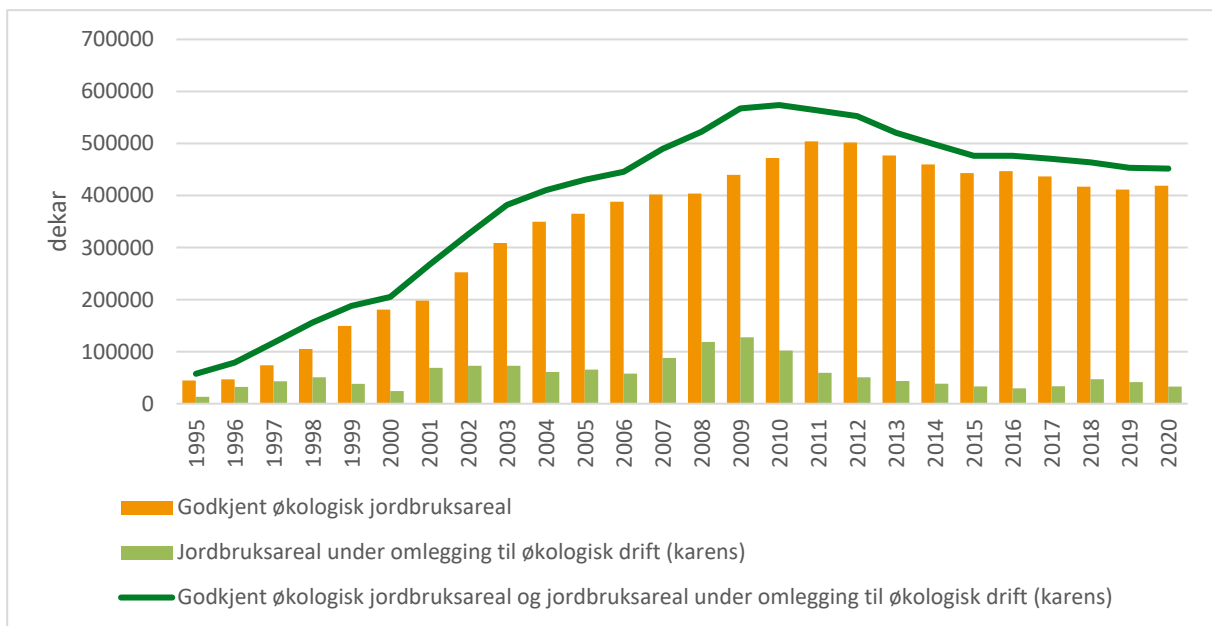
En av bøndene vi snakket med, sier at han kjøpte gård på det åpne markedet i 2003 og la om til økologisk i 2005. Han fikk et høyt arealtilskudd, 550 kr per daa, og en merpris også opp i 85 øre per liter økomelk i denne perioden. Det var også gode tilskudd i RMP-ordningen²⁶ den gangen. I 2020 var arealtilskuddet i karenstiden kun 150 kr per da, og det ble gitt i kun ett år. Slik situasjonen var i 2021, fikk bonden 20 til 25 øre i karenstilskudd fra TINE for å legge om til økologisk melkeproduksjon som kompensasjon for tapt inntekt i omleggingsperioden. I denne perioden føres det etter økologiske regler mens melka leveres og betales som konvensjonell melk. Arealtilskuddet til areal i karen er viktig, men tilskuddet er redusert.

Omlegging av melkeproduksjonen til økologisk drift er en langsom prosess. Det tar vanligvis to år fra omleggingen starter til det kan leveres økologisk melk. I økologisk landbruk baserer man produksjonen mest mulig på ressursene som finnes på den enkelte gård, og føret skal være av økologisk opprinnelse. Det innebærer at bonden har merkostnader i

²⁶ RMP-ordningen er tilskuddsordning til regionale miljøprogram (RMP), Avtaleguide 2021-2022.

omleggingsperioden, samtidig som han eller hun ikke har merinntekt eller blir kompensert i tilstrekkelig grad for å opparbeide arealet for å møte kravene i regelverket for økologisk melkeproduksjon. I omleggingsperioden er det mulig med parallellproduksjon, men da må det være tydelige skiller mellom det som inngår i økologisk produksjon og det som inngår i konvensjonell produksjon. Figur 5.4 under viser hvordan andelen godkjent økologisk areal og jordbruksareal under godkjenning har sunket år for år utover 2010-tallet. Dette sammenfaller med endringen i arealtilskuddet til karensareal.

Figur 5.4 Godkjent økologisk areal og jordbruksareal under omlegging til økologisk drift (karens), 1995–2020. Kilde: SSB, tabell 12661.

Valg av kurase

Når man skal starte opp med økologisk melkeproduksjon må man ha både areal og dyr. Norsk Rødt Fe (NRF), er den vanligste kurasen i Norge, og lett å få tak i. Bøndene vi snakket med var opptatt av hvilken kurase som egner seg best i økologisk melkeproduksjon. Noen av bøndene vi har snakket med, sier det er vanskelig å få tak i økologiske melkekyr. Da mener de ikke NRF tilpasset økologisk drift, da snakker bøndene om de mer skjeldne kurasene. Jerseykua som er populær blant økologiske melkebønder kan være vanskelig å gå tak i. Valg av Jerseyrasen er at den produserer melk med høyt innhold av fett og protein, noe som gir en bedre melkepris per liter, og dermed kan den kompensere for store NRF kuer som har høyere ytelse per ku.

Bøndene vi snakket med sier at det er utfordringer med denne rasen, som det er med NRF-kua. Kalven til Jerseykua er liten og sårbar, men den matcher NRF-kua hvis bonden klarer å jobbe med den. Noen produsenter har krysset inn noe Jersey i NRF, men de fleste velger å ha rene Jersey-dyr.

Geno skriver i en e-post til AgriAnalyse på forespørselen om hvorvidt det er mangel på økologisk melkeku, at «dette er ikke tilbakemeldinger vi har fått fra våre eiere og kunder. Det

er ikke mangel på økologiske Norsk Rødt Fe. Og ikke heller er NRF upopulært hos økologiske produsenter. Vi ser tvert imot at større produsenter med økologisk mjølkeku velger NRF. Norsk Rødt Fe er den dominerende rasen i både økologisk og konvensjonell melkeproduksjon. Det er en rase som er godt egnet til både mjølk- og kjøttproduksjon. Egenskaper som er vektlagt i våre avlsmål av NRF, er viktige i både konvensjonelle og økologiske driftsopplegg». Når det gjelder Jerseykua og en del av gamle kurasene, noe som kan være aktuelt for noen få økologiske produsenter med mindre besetninger, er det vanskeligere å få tak i dyr fordi det er færre produsenter av både kurasen i Norge og som i tillegg er sertifisert for økologisk melkeproduksjon. Men det er ikke tilstrekkelig faktagrunnlag for å si at dette er et problem.

5.4 Lønnsomhet

For at en virksomhet skal være bærekraftig må den også være økonomisk bærekraftig. Økonomisk bærekraftig virksomhet avhenger av mange faktorer, blant annet kvalitet og mengde på varen som omsettes, prisen på varen, og prisen på innsatsfaktorer i produksjonen.

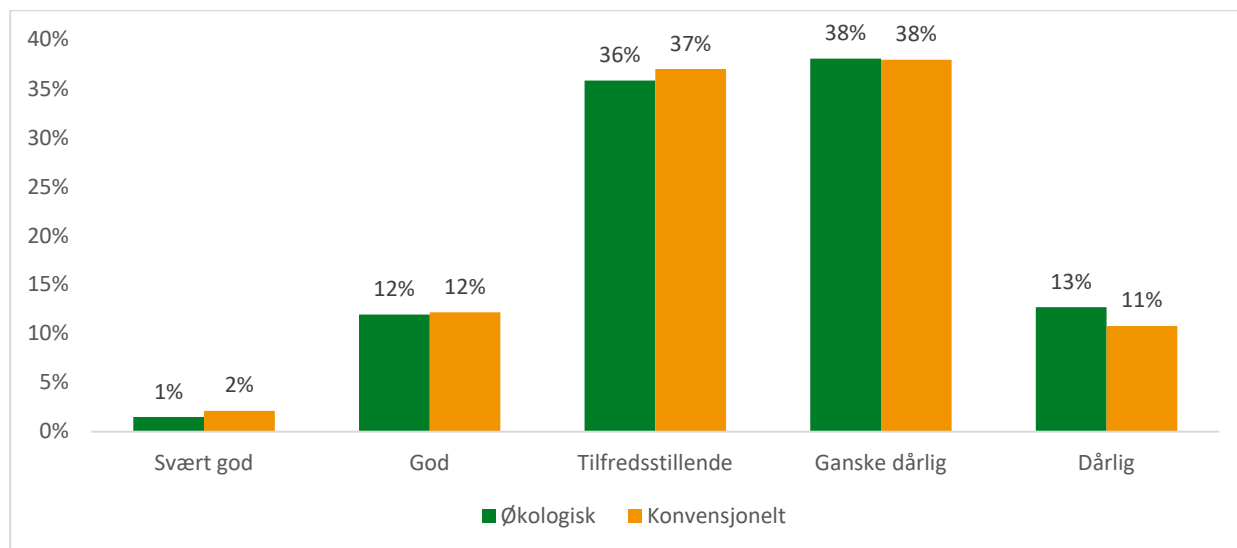
I trendundersøkelsen i landbruket, som Ruralis gjennomfører hvert annet år, var det flere bønder i 2019 som oppgir at økonomien i gårdsdriften har endret seg i negativ retning enn det var i 2016. I 2019 var det 35 prosent av bøndene som svarte dette i trendundersøkelsen i landbruket (Zahl-Thanem, 2020). Tilsvarende utvikling viste seg i Landbruksbarometeret 2021, hvor 57 prosent av de spurte i den spørreundersøkelsen svarte at lønnsomheten er enten ganske dårlig eller veldig dårlig, mot 48 prosent i 2015 (AgriAnalyse, 2021).

Produksjon av melkeprodukter basert på norsk melk er konkurranseutsatt fra import. I 2020 ble det inndratt melkekvoter tilsvarende 40 millioner liter melk, slik at produksjonen skulle bli bedre tilpasset etterspørselen i markedet. Selv med dette grepet, opplever bøndene at lønnsomheten er fallende i melkeproduksjonen.

I spørreundersøkelsen som ble gjennomført høsten 2021 i forbindelse med skrivingen av denne rapporten, fikk de økologiske melkebøndene spørsmål om hvordan de opplever sin egen økonomiske situasjon. 38 prosent svarer *ganske dårlig*, og 13 prosent svarer *dårlig*. Det vil si at over halvparten opplever økonomien som dårlig. Det var 30 prosent som sier at økonomien er tilfredsstillende, mens 12 prosent opplever den som god, og bare 1,5 prosent svarer *svært god*.

Også blant dem som driver konvensjonell melkeproduksjon, er det 38 prosent som svarer at de opplever sin egen økonomiske situasjon som melkebonde som ganske dårlig. 11 prosent opplever den som dårlig. Det vil si at nesten halvparten av de konvensjonelle bøndene opplever sin økonomiske situasjon som dårlig. Sammenligner vi svarene blant de økologiske og konvensjonelle bøndene når det gjelder deres økonomiske situasjon, ser vi at svarene har fordelt seg nesten helt likt.

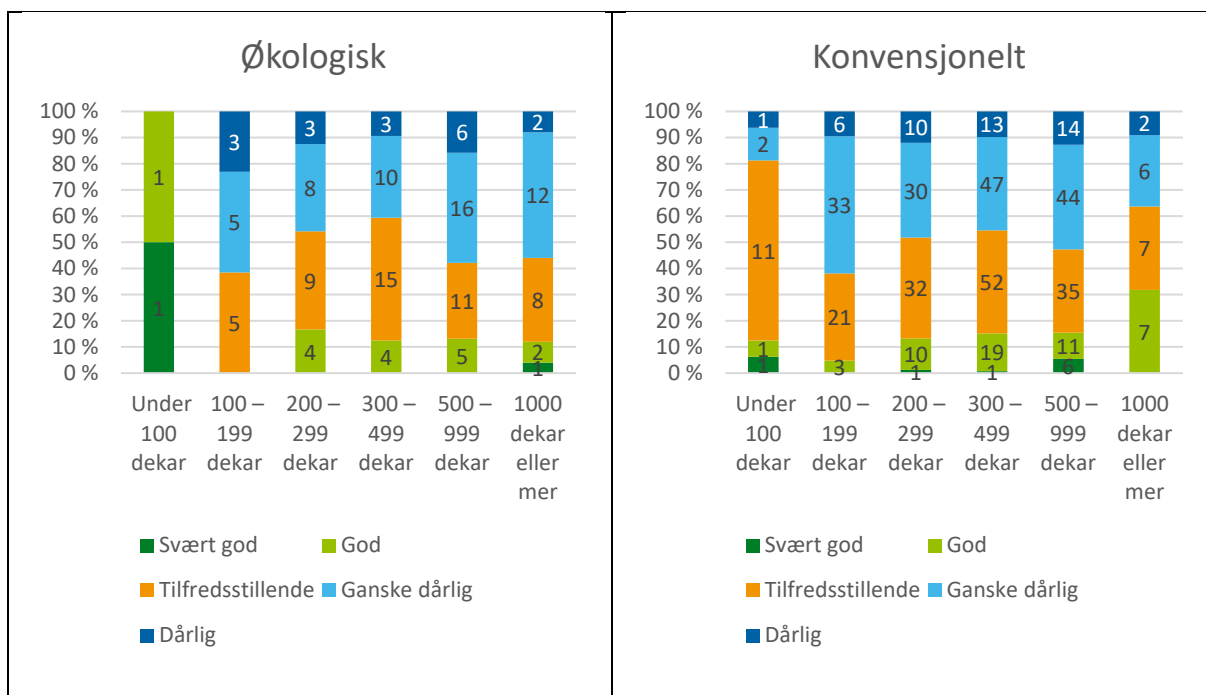
Figur 5.5 *Hvordan opplever du din egen økonomiske situasjon som økologisk melkebonde? (N=134) Hvordan opplever du din egen økonomiske situasjon som melkebonde? (N=427)*

Fordeler vi svarene på hvordan melkebøndene opplever økonomien sin etter størrelsen på jordbruksarealene, ser vi blant de økologiske produsentene at de som har under 100 dekar, i størst grad har svart at økonomien er god. Men det er kun 2 personer i denne størrelsesgruppen. Blant de konvensjonelle bøndene oppgir 65 prosent at økonomien er tilfredsstillende.

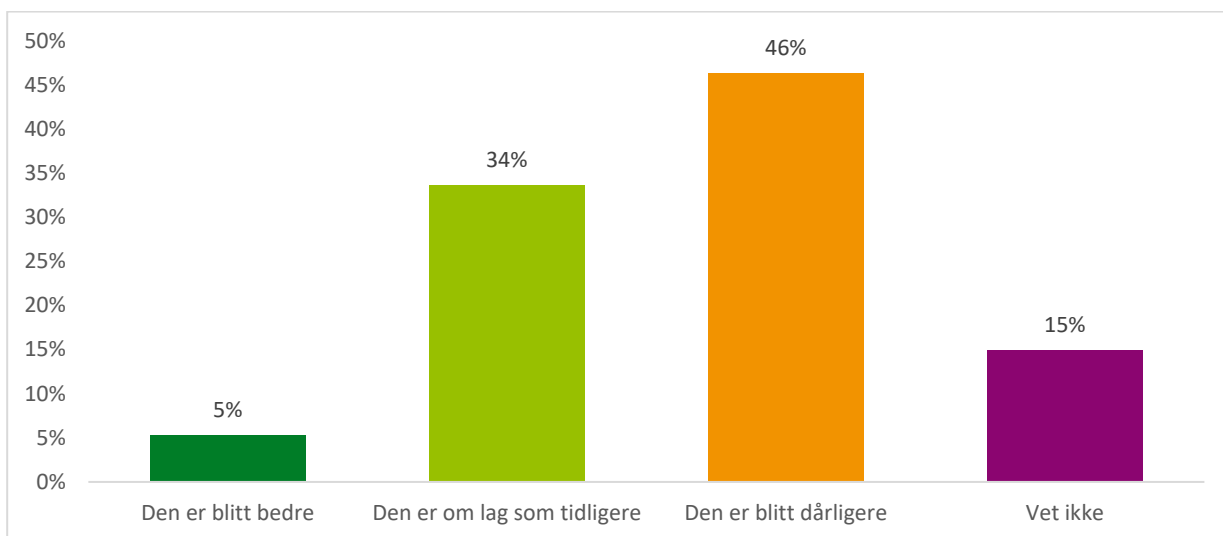
For både økologiske og konvensjonelle produsenter er det de med minst areal (under 100 dekar) som beskriver økonomien som best. Det er færrest respondenter i gruppen med de minste arealene, blant både økologiske og konvensjonelle produsenter.

Figur 5.6 *Hvordan opplever du din egen økonomiske situasjon som økologisk melkebonde? Hvordan opplever du din egen økonomiske situasjon som konvensjonell melkebonde? * Hva er størrelsen på jordbruksarealet ditt i drift? (Både eid og leid)*

Øko-bøndene ble bedt om å sammenligne utviklingen i økologisk melkeproduksjon med konvensjonell melkeproduksjon de siste årene. Nesten halvparten (46 prosent) vurderer utviklingen som dårligere for økologisk produksjon sammenlignet med konvensjonell. Det er 5 prosent som mener at den er bedre, mens 34 prosent oppgir at den er om lag som tidligere.

Figur 5.7 *Hvordan vurderer du utviklingen i økonomien i økologisk melkeproduksjon, sammenlignet med konvensjonell melkeproduksjon de siste årene? (N=134)*

For å få til en lønnsom drift, er det viktig å ha en økologisk driftsplan hvor blant annet leie eller kjøp av melkekvote og oversikt over arealbehovet er lagt inn i planen.

Det er få offentlig tilgjengelige analyser og sammenligninger mellom økologiske melkebruk, og mellom økologisk melkeproduksjon og konvensjonell melkeproduksjon

En masteroppgave ved Handelshøyskolen i Bergen har sammenlignet produktivitet i konvensjonell og økologisk melkeproduksjon (Hansen mfl., 2020), og NIBIO har foretatt en sammenligning av økonomien i generell økologisk produksjon og konvensjonell produksjon (Knutsen, 2016).

Masteroppgaven konkluderer med at det ikke er forskjell i lønnsomhet mellom økologisk og konvensjonell melkeproduksjon, mens referansebrukene viser at det er høyere lønnsomhet i konvensjonell drift enn i økologisk melkeproduksjon. I vår undersøkelse ser vi at det er store individuelle forskjeller mellom bøndene enten de driver økologisk eller konvensjonell melkeproduksjon. Begge kilder viser til at de som driver økologisk melkeproduksjon, må være mer effektive enn konvensjonelle melkeprodusenter for å oppnå samme resultat.

Flere av økobøndene vi har snakket med, klarer å få høyere arealavkastning enn bønder som driver konvensjonelt, og flere av økobøndene er gode med hensyn til å ha kontroll på ugras i enga. Fôret er dyrt, og arealet er verdifullt, men med gode avlinger tjener økologiske melkebønder minst like godt som de konvensjonelle. Utfordringen er blant annet ugraset. Alle rådgiverne vi snakket med, er enige om at det er god lønnsomhet i økologisk melkeproduksjon hvis man øker avlingene og klarer å fylle melkekvoten.

Lønnsomhet er avgjørende for om bønder produserer eller ikke, før de velger driftsform. Årsresultat etter skatt og dekningsbidrag per melkeku er indikatorer for lønnsomhet i produksjonen. I Budsjettnemnda for jordbruket er lønnsomhetskriteriet «vederlag til lønn og egenkapital».

Økologiske melkebønder er like produktive som konvensjonelle melkeprodusenter når man korrigerer for strukturelle forskjeller som at økologiske melkeprodusenter har høyere tilskuddssatser, at de må ha mer areal og høyere grovfôrandel, og at kalvene dier lenger før de avvennes (Hansen mfl., 2020).

Risikoen i overgangen fra konvensjonell til økologisk produksjon er stor. Dersom en bonde skal ta sjansen på å legge om, er forventingene til avkastning stor. Større risiko krever større avkastning. Rådgiverne vi snakket med, er enige om at bonden må være dyktig ute på jordet og dyktig i fjøset. De er også enige om at økologisk melkeproduksjon bør gi minst 50 000 kroner mer i årsresultat, og helst over 100 000 kroner, hvis bonden skal velge å drive med økologisk produksjon.

Referansebruksberegninger²⁷ viser at antall dekar i gjennomsnitt per melkebruk som driver økologisk, er høyere enn for dem som driver med konvensjonell drift, samtidig som økologisk melkeproduksjon har færre årskyr, og dermed også mindre produsert volum. I konvensjonell drift er det i gjennomsnitt 30 årskyr og 455 dekar jordbruksareal, mens i økologiske melkebruk er det i gjennomsnitt 29 årskyr og 491 dekar jordbruksareal.

²⁷ Referansebruk, bygger på en sammenstilling av regnskaper fra flere eksisterende gårdsbruk med samme produksjon og omtrent lik størrelse.

Dersom vi sammenligner levert melk, viser det seg at snittet for konvensjonelle melkebruk er 7 192 liter per ku per år, mens for økologisk melk er det 6 118 liter per ku per år. Det gir en lavere omsetning i økologisk produksjon før tilskudd.

Tabell 5.1 *Driftsregnskap for økologisk melkeproduksjon og konvensjonell melkeproduksjon. Kilde: Referansebruk 2021, NIBIO, Budsjettnemnda for jordbruket.*

	Konvensjonell drift	Økologisk drift	Forskjell
Salg	1 810 852	1 554 022	-14 %
Tilskudd	875 087	880 939	1 %
Totalt omsatt	2 687 960	2 436 982	-9 %
Variable kostnader	862 709	690 262	-20 %
Faste kostnader	861 622	935 043	9 %
Avskrivninger	326 990	325 052	-1 %
Totale kostnader	2 051 321	1 950 357	-5 %
Driftsresultat	636 639	486 625	-24 %
Driftsresultat andel av omsetning	24 %	20 %	

Det er få foretak med økologisk melk som danner utgangspunkt for referansebrukene. I oversikt over referansebrukene er det ett referansebruk med økologisk melk kombinert med storfeslakt og der er det kun 19 bruk med. I konvensjonelle melkebruk i kombinert med storfeslakt er det 309 bruk med. Tabell 5.1 viser at et gjennomsnittsbbruk hadde et positivt driftsresultat uansett driftsform i årene 2019 til 2021. Tallene for 2021 er en prognose. De som drifter økologisk har dermed et lavere driftsresultat enn de konvensjonelle melkebøndene. Tallene viser at de økologiske melkebøndene har lavere omsetning før tilskudd enn de konvensjonelle bøndene. Totale tilskudd kompenserer ikke for denne differansen. De økologiske bøndene har lavere variable kostnader enn konvensjonelle melkebønder, likevel viser totalen at det er mindre lønnsomhet med økologisk melkeproduksjon kombinert med kjøtt enn det er i tilsvarende konvensjonell produksjon. Kraftfôrkostandene per årsku i økologisk melkeproduksjon er 31 prosent høyere enn i konvensjonell drift. Til tross for at økologiske melkeprodusenter bruker mindre kraftfôr enn de konvensjonelle produsentene, er utgiftene til kraftfôr hos de økologiske høyere. Dette skyldes at prisen på økologisk kraftfôr er vesentlig høyere enn for konvensjonelt kraftfôr. Det skyldes at enhetskonstnadene i produksjonen av dette kraftfôret er høyere siden det er et mindre volum.

Tabell 5.2 Gjennomsnittlig kraftfôrkostnader i konvensjonell drift og i økologisk drift.
Kilde: NIBIO Referansebruk 1 og 12.

	2019	2020	2021
Kraftfôr kostnader konvensjonell drift	475 034	454 318	460 055
Per årsku	15 834	15 144	15 335
Kraftfôr kostnader økologisk drift	393 722	376 552	381 307
Per årsku	20 722	19 819	20 069
Differanse i kraftfôrkostnader i disfavør økologisk produksjon	31 %	31 %	31 %

De bøndene vi snakket med poengterte at det er få økologiske melkebønder, noe som legger begrensninger på variasjon i utvalget av økologisk kraftfôr. Det er 2-3 forskjellige kvaliteter, avhengig av hvor i landet produksjonen foregår. Siden det er så stor forskjell i pris på konvensjonelt og økologisk kraftfôr, er det en del økologiske melkebønder som kverner eller valser eget korn til kraftfôr i de områdene der bøndene produserer økologisk korn.

Det er ikke tillatt å bruke mineralgjødsel eller plantevernmidler, slik at disse kostnadene bortfaller, men samtidig øker sannsynligheten for lav avling og mye ugras som ikke kan brukes i fôr til kyrne.

I regelverket for økologisk landbruk er det krav om at fôr til dyra produseres på gårdens egne arealer eller på leide arealer som gården disponerer. Det er tillatt med noe fôrkjøp, blant annet kraftfôr, men i prinsippet skal gården være selvforsynt med fôr. Krav om at alt fôr skal være økologisk fører til at de økologiske bøndene må ha en fôrbuffer i tilfelle tørkesomme, som i 2018, eller annen svikt i fôrproduksjonen. Det er med på å øke arealbehovet, og det båndlegger ressurser og kapital.

Lavere avdrått i økologisk produksjon medfører behov for flere dyr for å fylle melkekvota i økologisk produksjon. Det er med på å bidra til økt arealbehov med tilhørende økt arbeidsinnsats.

I en artikkel fra Danmark har forskerne sammenlignet økologisk melkeproduksjon og konvensjonell melkeproduksjon på bruk med melkerobot (Oudshoorn mfl., 2012) fant de at antall melkekyr var mye det samme i begge driftsformer, men ytelsen per ku økte også i økologisk produksjon ved bruk av melkerobot. I tillegg utgjorde kraftfôret en større andel i kuas fôrseddel hos økologiske melkeprodusenter med melkerobot sammenlignet med økologiske melkeprodusenter uten robot. Kua melkes oftere på gårdsbruk med melkerobot, og hyppigere melking gir høyere ytelse. I økologisk melkebruk øker ytelsen for bønder som har melkerobot, men den øker mindre enn hos konvensjonelle bønder med melkerobot. Det kan skyldes kravet om at kua skal på beite og at avstanden til roboten øker, dermed også frekvensen av melkingen (ibid.). Bruk av melkerobot gir økt frihet for bonden til å disponere tiden sin selv, og det gir bedre tid til å dyrke grovfôr.

Økologiske melkekuer i løsdriftsfjøs med melkerobot. Foto: Anne Austrem Bunger

5.5 Kombinasjoner av driftsgrener

I jordbruket har det skjedd en omlegging av driften på det enkelte gårdsbruk fra å kombinere flere produksjoner på samme gårdsbruk til å rendyrke én eller to produksjonsretninger, også kalt driftsgrener. I referansebrukene er det regnskap for bruk med melk og storfeslakt, både konvensjonell og økologisk produksjon. I samtale med rådgiverne kommer det fram at flere bønder som driver med økologisk melk, kombinerer med økologisk korndyrking. Bøndene har gjerne to driftsgrener for å spre risikoen i driften.

Det er mest vanlig å kombinere produksjon av melk og kjøtt, men rådgiverne vi snakket med sa at det er for liten merpris på økologisk slakt/storfekjøtt (kalv/kvige/kastrater) slik at selv om melkeprisen er god, er totaliteten ikke fullgod nok. Kombinasjonskua, som gir både melk og kjøtt, er krevende å få til.

Bøndene vi har snakket med sier at både økonomien i framføring av okser til slakt og regelverket for hold av okser, gjør denne produksjonen lite interessant. Særlig krav om lufting av okser er utfordrende. Noen av bøndene vi snakket med har oksebinge og selger kviger i tillegg, mens andre har kuttet ut oksekalven fordi det blir for dyrt å føre dem opp til slakt. Mange av bøndene vi har snakket med, selger derfor oksekalvene når de er 3 måneder. I

tillegg sier bøndene at arealet de har i all hovedsak går til melkeproduksjonen for å fylle kvoten, da kan det bli lite areal igjen til kjøttproduksjonen.

Luftkravet for okser kan imøtekommes med oppfôring av kastrater. Kastrater kan gå på beite, og utnytte beitetilskuddet og utmarkstilskuddet, men fordi man må ha kastratene lenger før de er slaktemodne, er det vanskeligere å få lønnsomhet i den produksjonen. I Sverige har man god erfaring med oppfôring av kastrater. Kastrater i Sverige går på beite i 20, 25 eller 30 måneder. Det gir god lønnsomhet når bonden mottar EU-støtte til spesielt artsrikt beiteareal, generell gårdsstøtte og støtte til spesielt utfordrende arealer (Hessle, 2011). Det er støtte som er fordelaktige for miljø og klima: vedlikehold av permanent grasmark, bevaring av økologiske fokusområder og diversifisering av vekster på gården.

En annen driftsgren er dyrking av økologisk korn. Rådgiverne sier også at det er viktig å ha en buffer i uår. De som har areal nok, rådes derfor til å dyrke økologisk korn som kan være en sikkerhet og et reserveareal i uår for å skaffe nok fôr til dyra. De bøndene som har gårdsbruket sitt i nærheten av en mølle som foredler og selger økologisk korn, har god økonomi i å ha økologisk korn som driftsgren i tillegg til økologisk melk. De som ikke kan levere kornet til mølla bruker eget korn i fôr til kua i stedet for å kjøpe kraftfôr. Da reduserer man kostnadene i produksjonen. Rådgiverne vi snakket med sier at der forholdene ligger til rette for det, er det god økonomi i kombinasjonen økologisk melk og økologisk korn.

5.6 Investeringer

Melkeproduksjon krever investeringer i både arealet, i driftsbygninger og i maskiner. Krav til klimatiltak fordrer også at den enkelte bonde foretar investeringer, f.eks. i eksternt gjødsellager med slangespreder. Dette er en løsning som fører til mindre klimagassutslipp per produsert enhet melk. Rådgiverne sier at det er viktig med stor nok melkekvote når man skal investere i ny driftsbygning, og det er ikke alltid mulig å få kjøpt mer kvote til en rimelig pris. Kjøp av kvoter er i noen deler av landet for dyrt til at det lønner seg, eller det er ikke mulig å få tak i større kvote. Et forslag til tiltak som kom fram i samtalene, er at staten tilbyr melkekvoter til en billig penge til bønder som vil satse på økologisk produksjon. Da kan det bli enklere å investere i melkebruket.

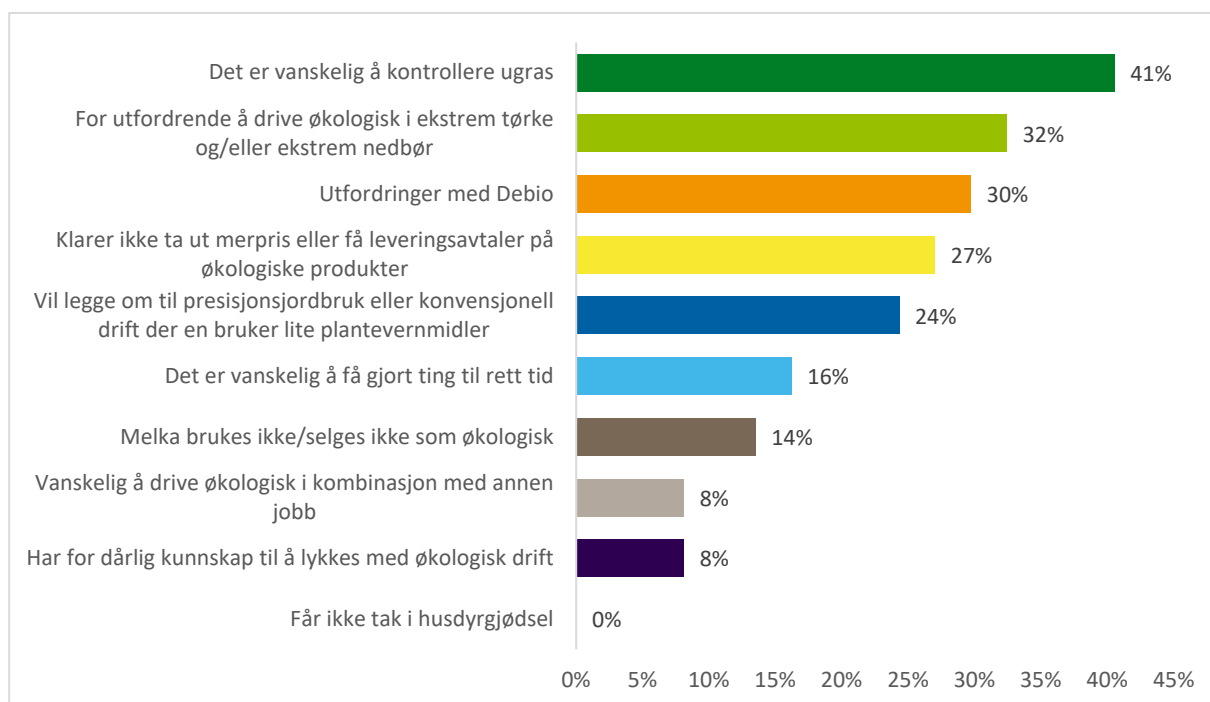
Tilskudd fra Innovasjon Norge til ombygging av fjøs er på om lag 25 prosent av de totale kostnadene, men dette kan variere fra område til område i Norge. Det gjør at skal man investere, må man kunne øke produksjonen for å finansiere investeringene. For å kunne oppgradere fra bås-fjøs til løsdrift vil det være til hjelp at bonden kan kjøpe kvote fra staten til en billigere penge, men det forutsetter tilgang på nok areal.

5.7 Utfordringer sett fra bonden

I spørreundersøkelsen, som ble gjennomført i forbindelse med denne rapporten, oppga 30 prosent av de økologiske respondentene at de har vurdert å gå tilbake til konvensjonell produksjon, i 2019 var det 29 prosent av melkeprodusentene som oppga det samme. Det var 6 prosent av respondene som svarte *vet ikke*.

De som svarte at de har vurdert å gå tilbake til konvensjonell produksjon, fikk spørsmål om hva grunnene er og kunne svare opp til 3 alternativer. Den største andelen oppgir at *det er vanskelig å kontrollere ugras* (41 prosent), mens 32 prosent svarer at det er *for utfordrende å drive økologisk i ekstrem tørke og/eller ekstrem nedbør*. De fleste oppgir at det er agronomiske grunner, men det er også 30 prosent som oppgir *utfordringer med Debio* og 27 prosent som oppgir at de *ikke klarer ta ut merpris eller få leveringsavtaler på økologiske produkter*. Det er også 24 prosent som sier at de *vil legge om til presisjonsjordbruk eller konvensjonell drift der en bruker lite plantevernmidler*.

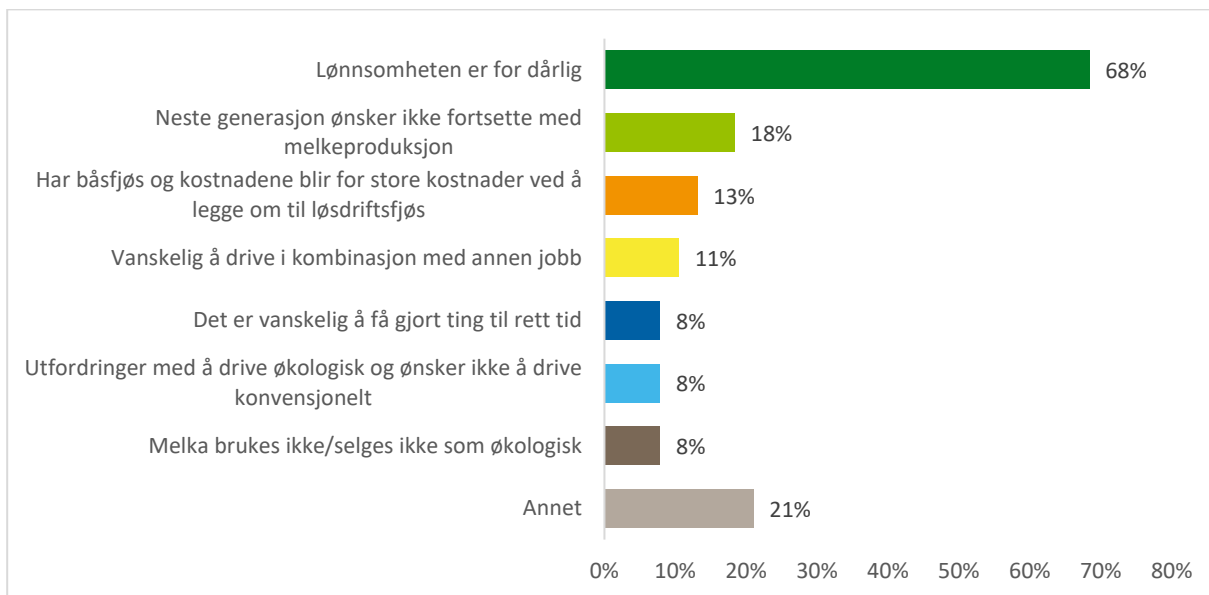
Figur 5.8 Hva er grunnene til at du vurderer å legge tilbake til konvensjonell drift? (opp til 3 svar er mulig) (N=37)

Respondentene ble også spurt om de har vurdert å slutte med melkeproduksjon, og det var 30 prosent som svarte *ja*. Det betyr at 70 prosent av de spurte ikke slutter, men velger å legge om til konvensjonell drift. Det er under halvparten av de som svarte at de har vurdert å slutte med melkeproduksjon, som også har svart at de har vurdert å gå tilbake til konvensjonell produksjon.

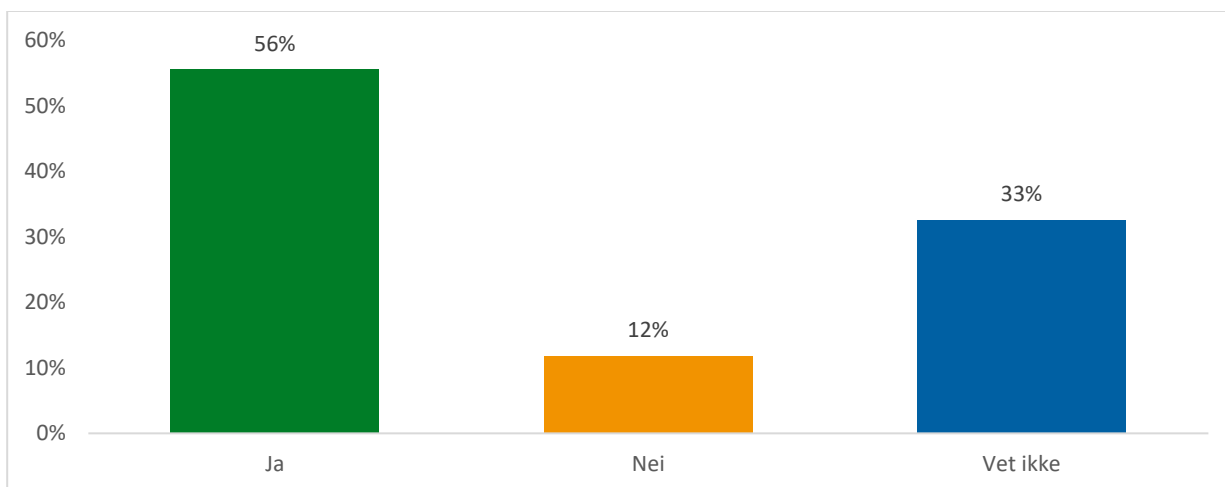
De som svarte at de har vurdert å slutte med melkeproduksjon, fikk spørsmål om grunnene til at de har vurdert å slutte. Her svarer 68 prosent at én av grunnene er at *lønnsomheten er for dårlig*. Dette er den klart viktigste grunnen. For 18 prosent vil ikke neste generasjon fortsette med melkeproduksjon, og for 13 prosent er kostnadene ved å legge om til løsdriftsfjøs fra båsfjøs for store. Blant de som har svart annet, skriver de blant annet om arbeidsmengden og at det er krevende å kombinere med andre jobber, med familie og med helseproblemer.

Figur 5.9 Hva er grunnen(e) til at du vurderer å slutte? (N=38)

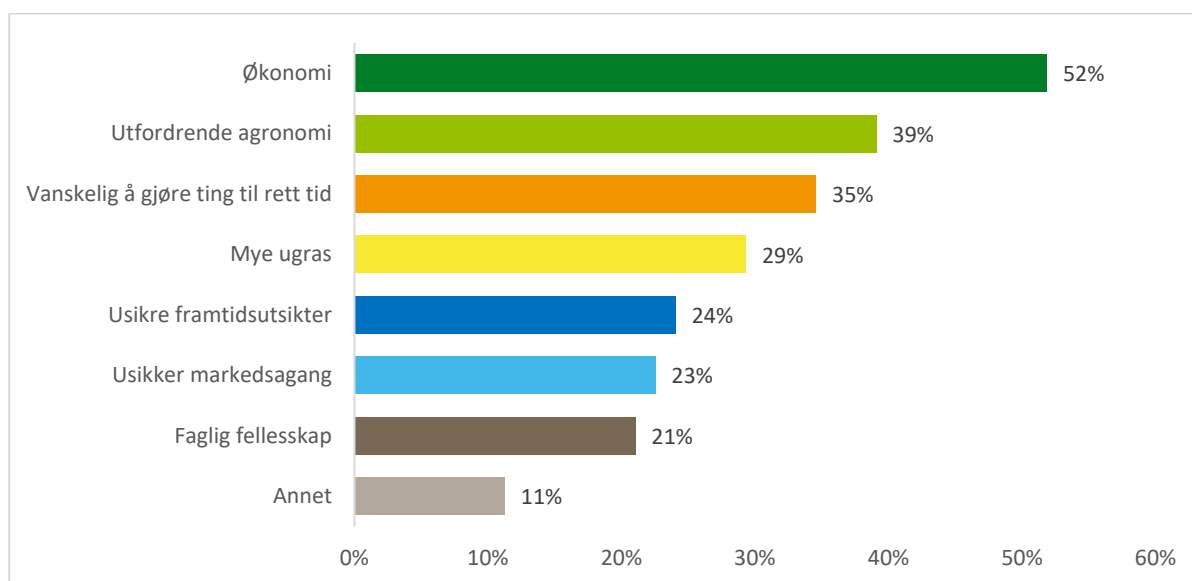
Det er litt flere enn halvparten (56 prosent) som vil anbefale konvensjonelle melkeprodusenter å legge om til økologisk drift, mens bare 12 prosent som ikke vil anbefale dette. Om lag én av tre sier at de *vet ikke* på dette spørsmålet.

Figur 5.10 Vil du anbefale konvensjonelle melkeprodusenter å legge om til økologisk drift? (N=135)

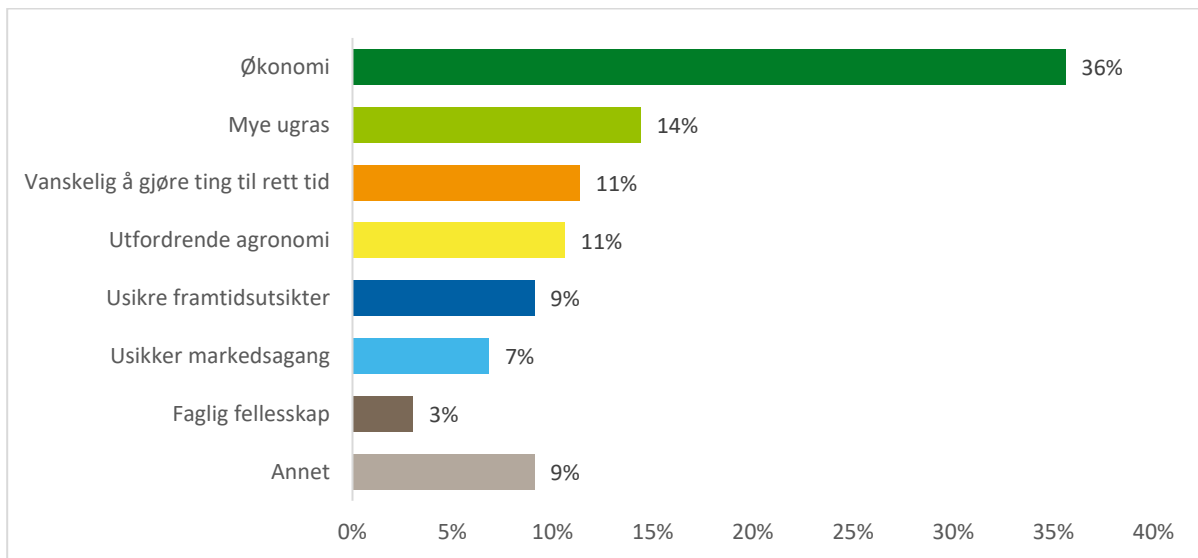
Over halvparten av de økologiske melkeprodusentene svarer at *økonomi* er en av de største utfordringene med å drive økologisk, 39 prosent svarer *utfordrende agronomi*, 35 prosent oppgir *vanskelig å gjøre ting til rett tid* og 29 prosent oppgir *mye ugras*. Sammenligner vi svarene her med dem fra undersøkelsen i 2019, var det 55 prosent som svarte å *bekjempe ugras*, mens bare 21 prosent oppga *økonomi* som en av de største utfordringene i 2019. Blant dem som svarte *annet*, var det noen som nevnte problemer med transport eller spredning av husdyrmøkk, lave avlinger og for lite areal, arbeidsmengden, luftekrav og dyrere innsatsvarer. Det er også en som skriver *dårlig satsning på økologisk av de store matvareprodusentene som TINE og Nortura* og én nevner *politiske prioriteringer*.

Figur 5.11 Hva er de største utfordringene med å drive økologisk? (Velg opp til 3 svar) (N=133)

På spørsmålet om hva som er den aller største utfordringen, er det også flest som svarer *økonomi*. For 14 prosent er det *mye ugras* som er den største utfordringen, mens 11 prosent oppgir både *vanskelig å gjøre ting til rett tid* og *utfordrende agronomi*. *Usikre framtidsutsikter* og *usikker markedsagang* oppgis av til sammen 16 prosent. Blant dem som svarte *annet*, var det igjen noen som nevnte problemer med husdyrgjødsel, lave avlinger, regelverk og Debio. Et par stykker nevner også *hets fra konvensjonelle bønder* og *negative holdninger og omtale*.

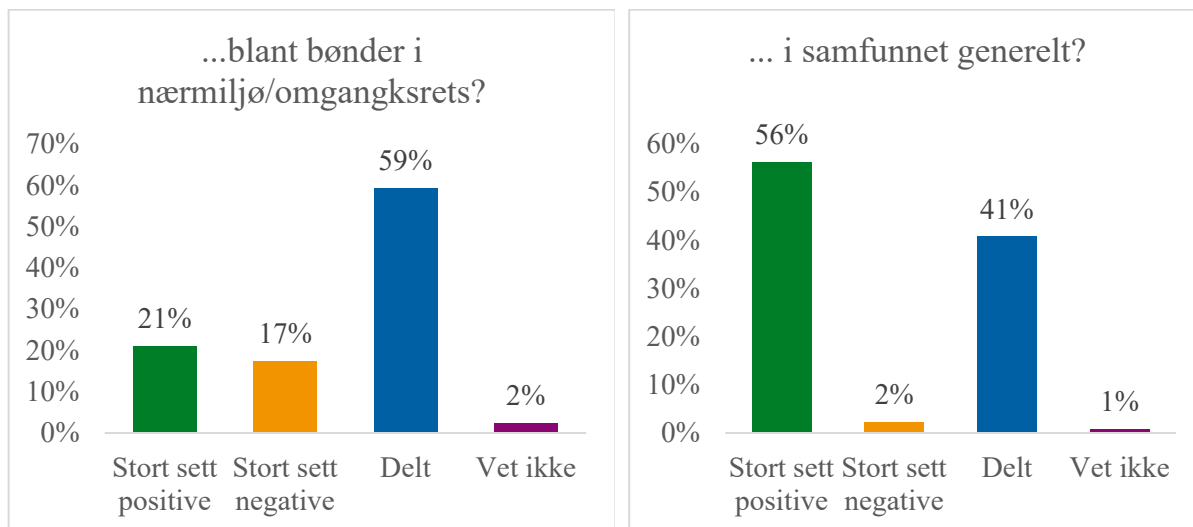
Figur 5.12 Hva er den aller største utfordringen med å drive økologisk? (Velg bare et svar) (N=132)

Respondentene med økologisk produksjon ble bedt om å oppgi hvordan de opplever holdningene til økologisk produksjon blant både bønder i nærmiljøet og omgangskretsen, og i samfunnet generelt. Det er større andeler av respondentene som opplever at samfunnet generelt er *mer positive* enn som opplever at bønder i nærmiljøet er *stort sett positive til økologisk produksjon*. Mens over halvparten opplever at holdningene i samfunnet generelt er *stort sett positive*, og bare 2 prosent opplever at de er *stort sett negative*, er det bare 21 prosent som opplever at holdningene er *stort sett positive* blant bønder i nærmiljøet, mens 17 prosent opplever at de er *stort sett negative*.

Det har vært små endringer siden 2019, da 21 prosent av de økologiske bøndene også opplevde at bønder i nærmiljøet var *stort sett positive*, men 21 prosent opplevde at de var *stort sett negative*. I samfunnet generelt opplevde 46 prosent at de var *stort sett positive*, mens 3 prosent opplevde at de var *stort sett negative* og 50 prosent opplevde at det var *delt*.

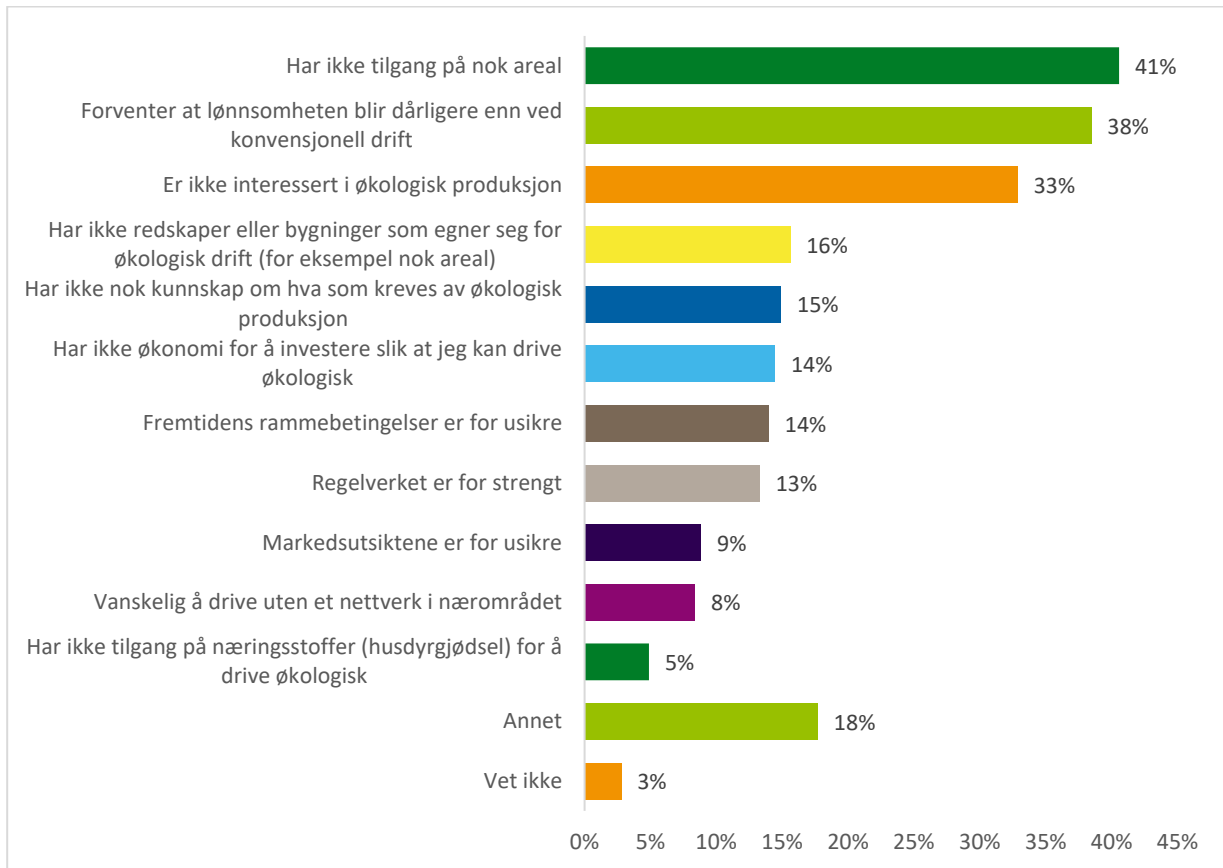
Figur 5.13 Hvordan opplever du holdningene til økologisk produksjon?

De konvensjonelle produsentene ble spurt om hvorfor de ikke har lagt om til økologisk produksjon. Her kunne de gi opp til 3 svar. For 41 prosent av respondentene er én av grunnene at de ikke har *tilgang på nok areal*. 38 prosent forventer at *lønnsomheten blir dårligere enn ved konvensjonell drift*, og 33 prosent oppgir at de ikke er *interessert i økologisk produksjon*.

Blant de som svarer *annet* er det flere som skriver at de ikke har jordtype som passer til økologisk drift, at det er for vanskelig med ugras, kort vekstsesong, og mange mener det blir for mye arbeid. Andre skriver at de ikke ligger i et *klyngeområde* og at *TINE ikke henter økomeik til merpris*. Andre igjen mener at man i Norge ikke trenger å dyrke økologisk da produksjonen i Norge *er mer enn nok «økologisk»*, eller at *det er viktig å produsere så mye mat som mulig her i verden*, og noen mener at økologisk produksjon *ikke er bærekraftig hverken for økonomi eller miljø*.

Figur 5.14 Hva er de viktigste årsakene til at du ikke har lagt om til økologisk produksjon? (Velg opp til 3 svar) (N=429)

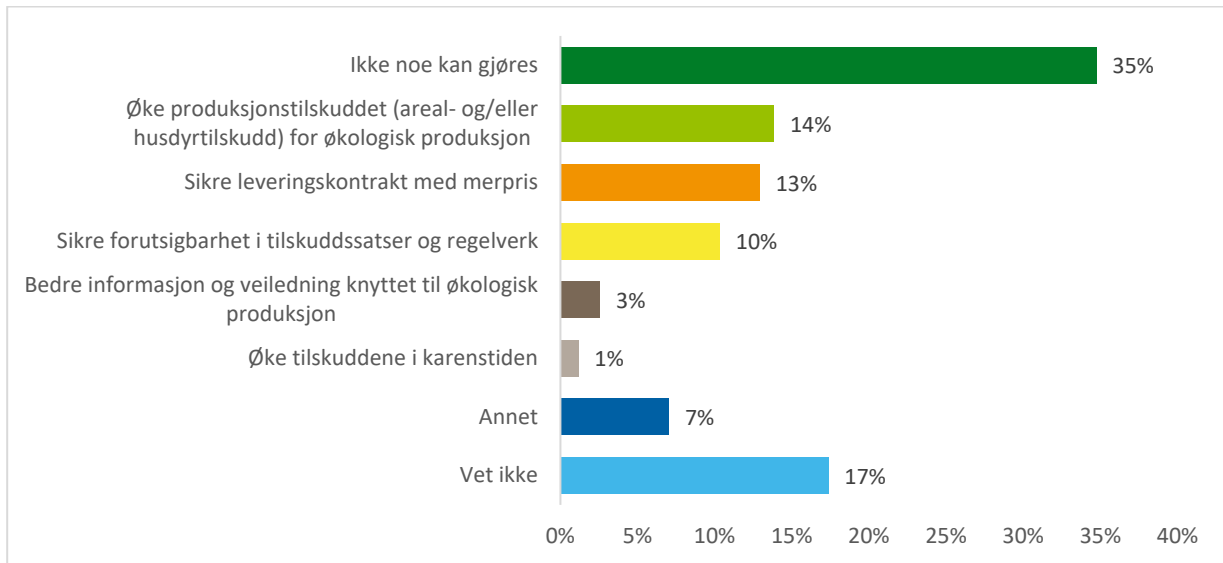

Videre ble de konvensjonelle produsentene spurt om hva som er det viktigste som kan gjøres for at de vil legge om til økologisk virksomhet. Der svarte 35 prosent at *ikke noe kan gjøres*. Dette tilsvarer om lag de som i forrige spørsmål svarte at de ikke er *interessert i økologisk produksjon*.

For andre er det et økonomisk spørsmål der det å *øke produksjonstilskuddet og (areal- og/eller husdyrtilskudd) for økologisk produksjon* (14 prosent) eller *sikre leveringskontrakt med merpris* (13 prosent) er det viktigste som kan gjøres.

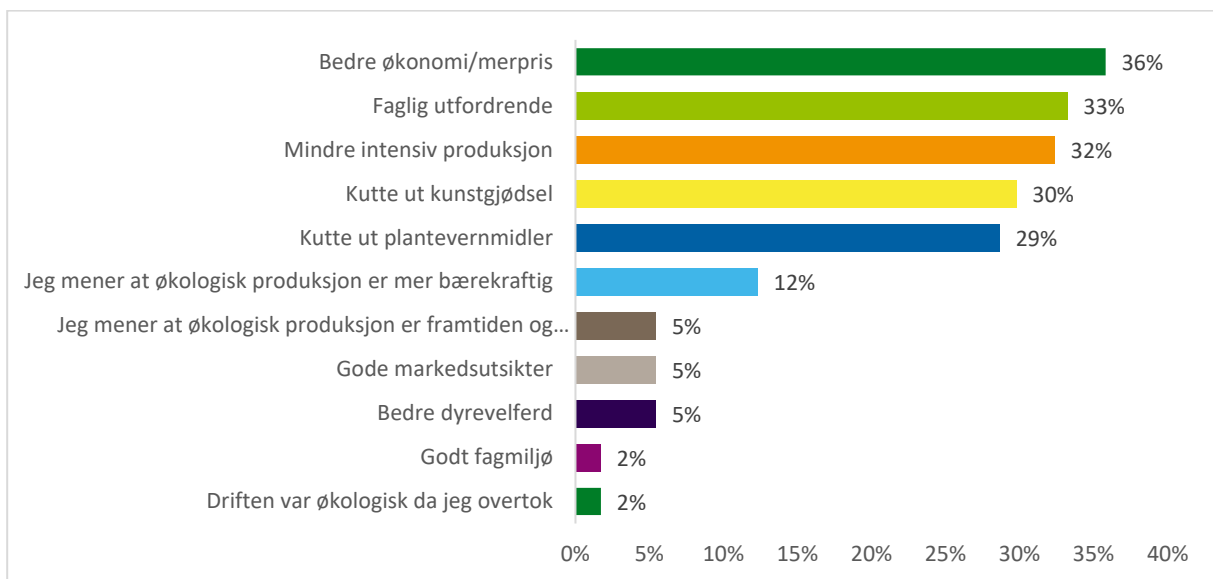
Blant de som har svart *annet*, er det flere som skriver at lønnsomheten må bli bedre, noen skriver at de må få større areal, noen vil ha færre krav til dokumentasjon, og noen skriver at de ikke ser poenget med at flere skal legge om til økologisk drift.

Figur 5.15 Hva er det viktigste som kan gjøres for at du vil legge om din virksomhet til økologisk produksjon? Velg kun ett av følgende svaralternativ: (N=426)

Økonomi går igjen gjennom hele undersøkelsen, enten den er god, dårlig eller tilfredsstillende, og om man mener økologisk produksjon gir bedre eller dårligere økonomi for produsentene. På spørsmål om hva som potensielt vil være de største fordelene ved omlegging (opp til 3 svar), svarer 36 prosent at en av fordelene vil være *bedre økonomi/merpris*. En litt mindre andel (33 prosent) mener at det vil være *faglig utfordrende* er en fordel, og 32 prosent svarer at en *mindre intensiv produksjon* vil være en av de største fordelene. Det er henholdsvis 30 og 29 prosent som oppgir at det vil være en fordel å kutte ut kunstgjødsel og plantevernmidler.

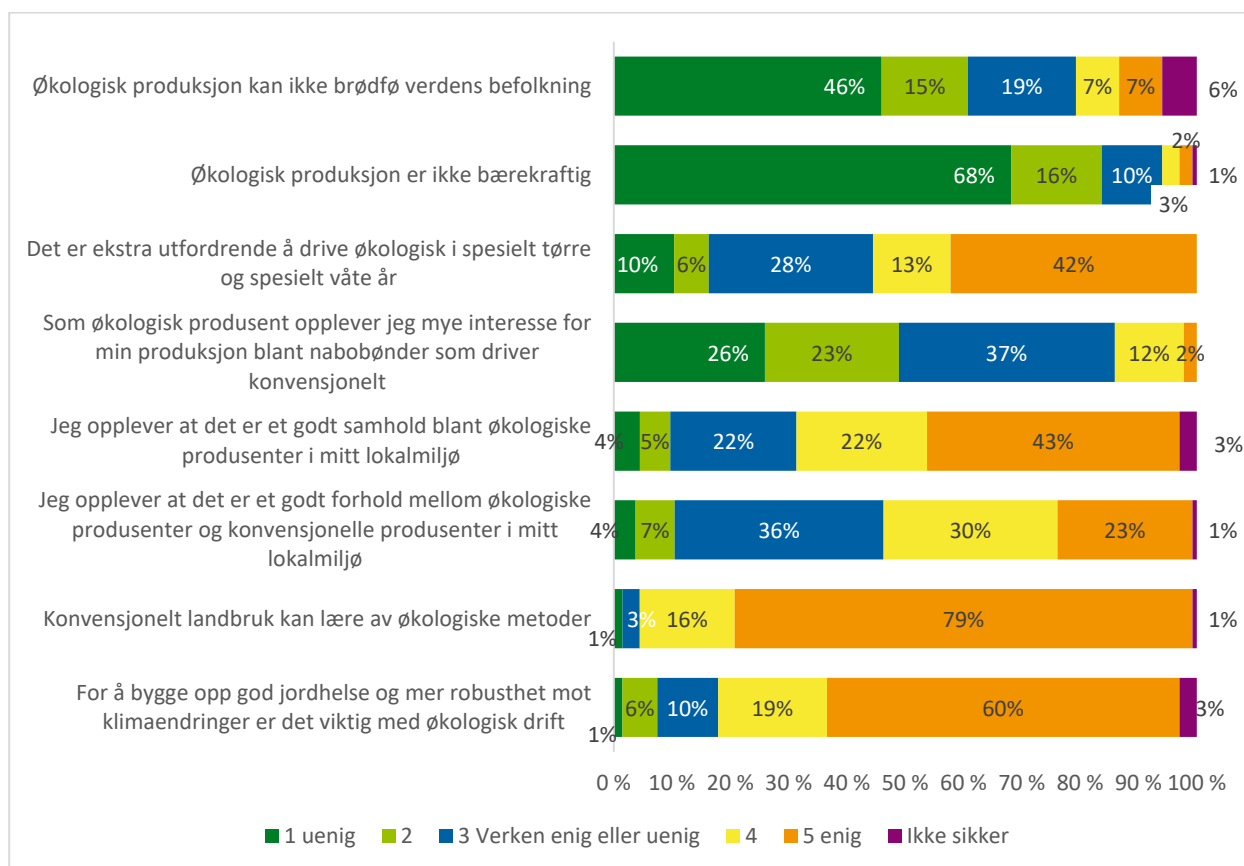
Figur 5.16 Hva vil potensielt være de største fordelene ved omlegging? (Velg opp til 3 svar) (N=349)

De økologiske produsentene fikk spørsmål om hvor enige eller uenige de er i flere påstander om økologisk produksjon. Av disse svarte 61 prosent at de er uenige i påstanden: *Økologisk produksjon kan ikke brødfø verdens befolkning*, mens 14 prosent av respondentene er enige. Det er også til sammen 5 prosent som er enige i påstanden: *Økologisk produksjon er ikke bærekraftig*, men her er 84 prosent uenige, og 10 prosent er verken enig eller uenig. Over halvparten (55 prosent) er enige i påstanden: *Det er ekstra utfordrende å drive økologisk i spesielt tørre og spesielt våte år*, mens 16 prosent er uenige i dette, og 28 prosent er verken enige eller uenige.

Halvparten av respondentene er uenig i påstanden: *Som økologisk produsent opplever jeg mye interesse for min produksjon blant nabobønder som driver konvensjonelt.*, mens 37 prosent er verken enige eller uenige. Tre av fire er enige i påstanden: *Det er et godt samhold blant økologiske produsenter i mitt lokalmiljø*. Over halvparten er også enige i at: *Det er et godt forhold mellom økologiske produsenter og konvensjonelle produsenter i mitt lokalmiljø*, mens 36 prosent er verken enige eller uenige i denne påstanden. At: *Konvensjonelt landbruk kan lære av økologiske metoder*, er 95 prosent enige i. Det er også nesten 8 av 10 som er enige i: *For å bygge opp god jordhelse og mer robusthet mot klimaendringer er det viktig med økologisk drift*, dette var det 7 prosent som var uenige i.

Figur 5.17 Hvor enig eller uenig vil du si at du er i påstandene under (på en skala fra 1–5, hvor 1 er helt uenig og 5 er helt enig)

5.8 Legger tilbake til konvensjonell drift

Bøndene som har gått tilbake til konvensjonell drift, oppgir forskjellige årsaker: Plassmangel i båsfjøs, begrensede arealer til fôrproduksjon, utfordringer med ugras, begrensninger knyttet til regelverk for økologisk drift både i forhold til dyrehold og mulighet for bruk av alternative fôr- og gjødselressurser. Begrenset tilgang til gjødsel og mye jobb med gjødselhåndtering er også en av faktorene som trekkes fram av de som gått tilbake til konvensjonell drift.

Flere av produsentene har begrenset med plass i fjøset. Når dét – sammen med lavere avlingsnivå på begrensede arealer – fører til problemer med å fylle melkekvoten, blir løsningen å avvikle den økologiske driften og gå tilbake til konvensjonell drift.

Ingen av dem som har sluttet med økologisk drift, var negative til å drive økologisk. Det var praktiske forhold og vurderinger rundt egen drift og situasjon på gården som førte til endringen. Flere av dem var åpne for å gå tilbake til økologisk drift hvis forholdene lå til rette for det.

Blant bøndene som driver økologisk i dag, er det flere som sier at de vurderer konvensjonell drift dersom økonomien i den økologiske drifta forverres. Stabile og langsiktige rammebetingelser er viktige for de økologiske produsentene. De etterlyser også den politiske målsetningen for økologisk landbruksproduksjon i Norge, og mener at den er et viktig virkemiddel for økt og stabil økologisk produksjon.

6 Forslag til tiltak for økt norsk produksjon

Ettersom det er en målsetning at økt etterspørsel etter økologiske matvarer skal møtes med norsk produksjon, og utviklingen viser at norsk produksjon av økologisk mat ikke øker, trengs det målrettede virkemidler.

Etter 2010 har økologisk areal og areal i karens i Norge gått ned. Tallene viser at antall dekar økologisk areal ser ut til å stabilisere seg på rundt 400 000 dekar fra 2018 og til 2020.

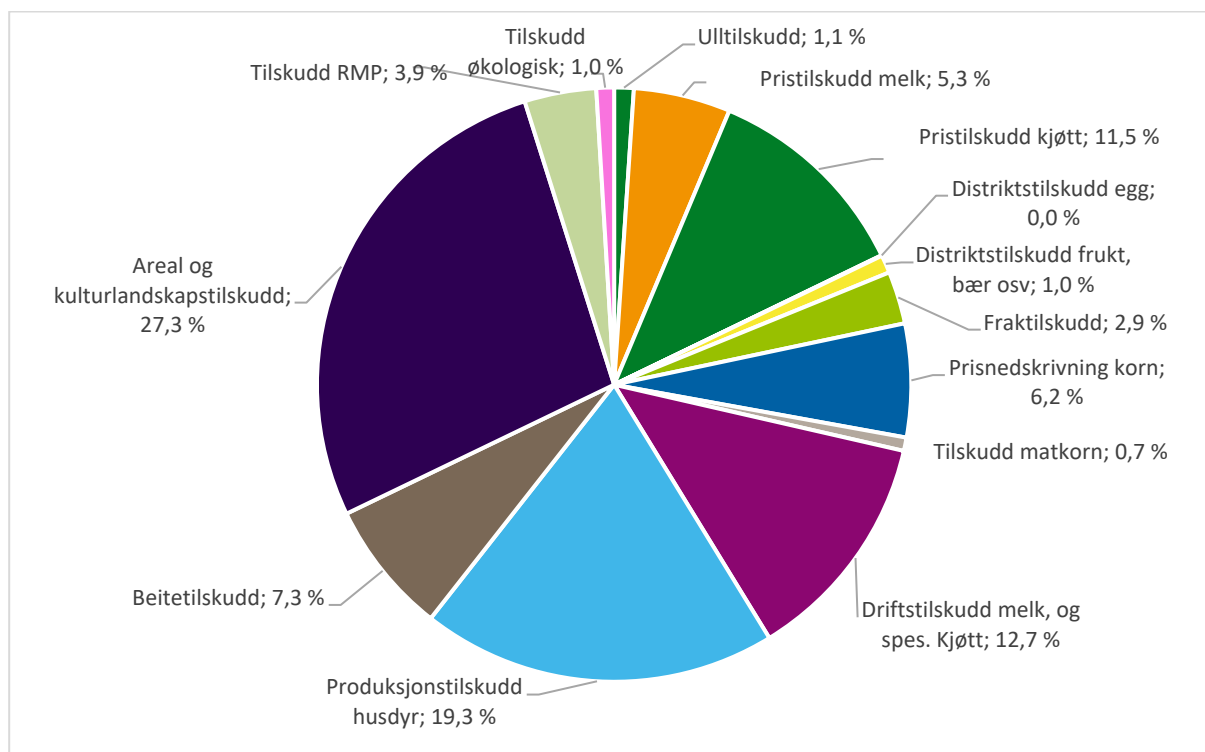
FNs naturpanel (IPBES) viser til at selv om vi er avhengig av naturen, ødelegger vi den i et tempo som aldri før. I Norge er en stor del av artsmangfoldet knyttet til tradisjonell jordbrukspraksis, en tradisjon som er i ferd med å forsvinne når gårdsbrukene blir færre og større, ensartet og driftes mer intensivt ved bruk av plantevernmidler, mineralgjødsel og kraftfôr.

I økologisk jordbruk er det ikke tillatt å bruke plantevernmidler eller mineralgjødsel, det er tak på andel kraftfôr i førseddelen til husdyrene, og det er krav til mer bruk av beitearealer. Dette er søkt kompensert med økt tilskudd til dem som driver med økologisk produksjon. Tallene viser at verken ideologi, tilskudd eller økt etterspørsel gir ønskede resultater.

I denne rapporten har vi avdekket at ved å endre på noen forhold vil det kunne bidra til å snu denne utviklingen. Det første er at omleggingen i tilskudd under karenstiden har blitt mindre, både i kroner per dekar og i antall år tilskuddet gis. I 1996 var tilskuddet 750 kroner per dekar, og de som la om til økologisk produksjon, fikk tilskudd i inntil 5 år, dog med krav om å drifte i minst 5 år etter karenstiden var over. Dette har gradvis blitt endret til dagens regler, som er 150 kroner per dekar og gis kun første karenstår, men uten krav om drift etter omleggingen. Første skritt for å få til en endring i retning økt omlegging til økologisk produksjon, er å øke arealtilskuddet i karenstiden vesentlig. Det er nødvendig for at bonden skal sikres en inntekt i oppstartsperioden. For melk varer omleggingsperioden i gjennomsnitt 2 år. I 2009 var det på det meste ca. 100 000 dekar under omlegging. Dersom arealtilskuddet i karenstiden øker til 750 kroner per dekar og gis i to år, med krav om drift i minimum tre år etter endt periode, vil dette kunne koste samfunnet om lag 150 millioner kroner fordelt på to år, gitt at et like stort antall dekar er i karens.

I 2019 utgjorde arealtilskudd 27 prosent av jordbruksavtalemidlene, produksjonstilskudd husdyr utgjorde 19 prosent og produksjonstilskudd melk og kjøtt utgjør 13 prosent. Tilskudd til økologisk produksjon utgjorde kun 1 prosent av totale budsjettmidlet over jordbruksavtalen. Derfor er det rom for å øke tilskuddet til økologisk produksjon for å få mer norsk økologisk melk på markedet.

Figur 6.1 Fordeling av tilskudd over jordbruksavtalen i 2019. Kilde: Statsbudsjettet 2019 kapittel 1150, post 73 og 74.

I Sverige har man sett at omlegging til økologisk drift i områder med lite innslag av naturbeitemark, fører til økt biologisk mangfold (Holm, 2021), og dermed innfris ett av FNs bærekraftskriterier. Biologisk mangfold er en verdi som det ikke er satt en pengeverdi på, men i nasjonalbudsjettet for 2014 skriver daværende regjering at internasjonalt foregår det et arbeid med å utvikle bærekraftsindikatorer for å overvåke utviklingen og danne grunnlag for politikktutvikling (Finansdep. 2013). Bærekraftsindikatorer har blant annet som formål å bidra til å synliggjøre samfunnsøkonomisk gevinst av å bevare det biologiske mangfoldet i naturen. Økologisk melk er den produksjonen der det bør være naturlig å forsyne markedet med norsk råvare ved økning i etterspørselen i Norge. Det finnes rikelig med grasressurser i landet, og 48 prosent av utmarka regnes som godt eller svært godt beite.

I spørreundersøkelsen kommer det fram at det er flere melkebønder som svarer at det er manglende lønnsomhet i melkeproduksjonen, uansett om de driver konvensjonelt eller økologisk. De bøndene vi har intervjuet, svarer at økonomien er god når de kan kombinere med dyrking av økologisk korn, enten kornet brukes som eget fôr eller de får solgt kornet som økologisk korn til en mølle. De som har kombinasjonen melk og kjøtt, svarer at det er lite tillegg i økologisk kjøtt slik at den kombinasjonen lønner seg ikke. Derfor ville det å gi bønder som kombinerer melk med kjøttproduksjon, et grovført tillegg som fører til at kombinasjonen melk og storfekjøtt får en bedre lønnsomhet.

Alle vi har spurt, alle vi har intervjuet og rådgiverne vi har snakket med, legger vekt på at det er et merarbeid med ugraskkontroll og spredning av husdyrgjødsel. Det gir økt risiko for avlingssvikt og dårligere kvalitet på grovføret. En måte å dele denne risikoen på flere er å innføre et grovført tilskudd som skal brukes til å ta fôrprøver, til tiltak for å redusere mengden

ugras og til investering i utstyr som letter arbeidet med ugrashåndtering. Et tiltak kan være å innføre et ekstra tilskudd for grasfôring av melkekyr og ammeku (Tuft mfl., 2019).

Det er fullt mulig å investere i løsdrift og melkerobot i økologisk melkeproduksjon, men utfordringen er at for å finansiere de økte investeringene må ytelsene på kua opp. Melkeroboter fører til at kua melkes oftere, fra 2 ganger til 3 ganger i døgnet, og dermed øker også melkeytelsen per ku. Det lar seg kombinere med ku på beite, men da vil kua melkes sjeldnere, eller man velger å gi kua fri i beitesesongen (Oudshoorn, 2011).

Erfaringer fra Sverige og Danmark viser at det er mulig å øke produksjon og salg av økologiske melkeprodukter til et mye høyere nivå enn det er i Norge i dag. Begge landene har beholdt politiske målsetninger om en større andel økologisk produksjon. I Sverige har aktiv bruk av offentlige innkjøp vært viktig for å øke produksjonen. Det vil kreves et visst omfang av produksjonen for å kunne drive produktutvikling og for å være leveringsdyktig. Det ser ut som våre naboland har kommet over dette kritiske minimumsnivået, mens Norge henger etter uten et mål å sikte etter.

I tillegg viser den offentlige debatten at mange innenfor landbruket føler at det er en konkurransesituasjon mellom konvensjonell og økologisk drift. På noen områder dekkes det økte salget av importerte økologiske produkter som kunne vært produsert i Norge. Det gjelder for eksempel økologisk yoghurt og økologiske guloster. Da blir det uinteressant å diskutere hvem som er «flinkest» av den konvensjonelle og den økologiske bonden. Importerte økologiske melkeprodukter er tapt norsk melkeproduksjon.

Litteratur

- AgriAnalyse (2021): Sveriges jordbruksstøtte. <https://www.agrianalyse.no/nyhetsarkiv/ukas-figur-jordbruksstotte-i-sverige-2020-article1337-28.html>, lest 26.01.2022
- Bunger, A. A. (2019): *Flere økologiske bønder? – hva mener bonden.* (Rapport 9-2019) Oslo: AgriAnalyse
- Coop. (2021): *Økologiske meieriprodukter i Coop.* Powerpointpresentasjon fra møte i Landbruksdirektoratet 02.11.2021
- Ekoweb.nu (2021) *Økologisk livsmedelsmarknad.* Rapport, Lidköping 28.01.2021
- Finansdepartementet (2014): Nasjonalbudsjettet 2014. Meld.St. 1 (2013-2014)
- F.W. Oudshoorna, T., Kristensena, A.J., van der Zijppb, og I.J.M. de Boer (2011): *Sustainability evaluation of automatic and conventional milking systems on organic dairy farms in Denmark.* <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1016/j.njas.2011.05.003>
- Haga, H. og Lindblad, K. B. (2018): *Lønnsomhet i økologisk og konvensjonell melkeproduksjon. Har valg av driftstype effekt på lønnsomhet?* Masteroppgave i økonomi og administrasjon. Norges Handelshøyskole 2018.
- Hansen, B.G, Haga, H. og Lindblad, K. B. (2020): *Revenue efficiency, profitability potential on organic versus conventional dairyfarms – results from comparable groups of farms.* Organic Agriculture, Springer 2020
- Hessle,A., & Kumm, K-I. (2011): *Use of beef steers for profitable management of biologically valuable semi-natural pastures in Sweden.* Journal for Nature Conservation 19 (2011) 131–136.
- Hillestad, M.E., Bunger, A, & Smedshaug, Chr. A. (2021): *Landbruksbarometeret 2021,* <https://www.agrianalyse.no/landbruksbarometeret/category858.html>
- IFOAM Organics Europe (2021): *Prospects & developments for organic in national CAP strategic plans*
- Kjuus, E. (2021) Telefonsamtale desember 2021, TINE
- Knutsen, H. (2021): Utsyn over norsk landbruk – Tilstand og utviklingstrekk 2021. NIBIO BOK | 7 (4) 2021, Oslo/Ås
- Koesling, M., Flaten, O. and Lien, G. (2008): Factors influencing the conversion to organic farming in Norway. *Int. J. Agricultural Resources, Governance and Ecology*, Vol. 7, Nos. ½, pp.78-95
- Landbruksdirektoratet (2020): *Produksjon og forbruk av økologiske jordbruksvarer. Rapport for 2019.* Rapport nr. 19/2020
- Landbruksdirektoratet (2021): *Produksjon av økologiske jordbruksvarer. Rapport for 2020.* Rapport nr. 15/2021
- Landbruksdirektoratet (2021b): *Markedsrapport 2020. Markeds- og prisvurderinger av sentrale norske landbruksråvarer og RÅK-varer.* Rapport nr. 5/2021

- Landbruks- og matdepartementet (LMD) (2021): *Prop. 200 S (2020–2021) Endringer i statsbudsjettet 2021 under Landbruks- og matdepartementet (Jordbruksoppkjøret 2021 m.m.)*.
- Landbruks- og matdepartementet (2018): «*Nasjonal strategi for økologisk jordbruk*» Lastet ned fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nasjonal-strategi-for-okologisk-jordbruk/id2607229/>
- Lovdata (2022): *Forskrift om tilskudd til økologisk landbruk*.
- Lund, T. V. (2020): Opplysninger fra telefonsamtale september 2020
- Lund, T. V., Langen, J. S. og Bellsli, G. S. (2021): «*Rørøsmøieriet – Innspill til JBO – LMD*». Plansjesett, april 2021
- Malm, B. (2021): Telefonsamtale desember 2021, TINE
- Mattilsynet (2021): *Regelverksveiledere Økologisk Landbruk*. Versjon 11. mai 2021
- Norges Bondelag (2022): *Avtaleguide 2021-2022. Oversikt over jordbruksforhandlingene 2021, samt prise og tilskudd i jordbruket*. Oslo.
- Olsen, A. B. (2021): Thise Mejeri AMBA – sustainability in Business. Presentasjon på nordisk økomelkkonferanse (Teams) 1. oktober 2021
- Oudshoorn, F.W., Kristensen, T., van der Zijpp, A.J & de Boer, I.J.M (2011): *Sustainability evaluation of automatic and conventional milking systems in organic dairy farms in Denmark*. NJAS, 59 (2012) s. 25-33
- Holm, W.S. & Brady, M. (2021): *Ekologisk odling för mer biologisk mångfald – var får man mest för pengarna?* AgriFood, Economics Centre, Policy Brief, nr. 1-2021
- St.prp. 82 (1999-2000): *Om jordbruksoppkjøret 2000 - endringer i statsbudsjettet for 2000 m.m.* Det kongelige arbeids- og administrasjonsdepartementet
- TINE Råvare (2021): *TINE Råvare årsrapport 2020*
- Tufte, T. & Thuen, A.E. (2019): *Grasbasert ammekuproduksjon. Tiltak for økt bruk av grovfôr*. AgriAnalyse, rapport 7-2019
- Vittersø, G. (2000): *Forbrukernes rolle i lansering av økologisk melk*. Statens institutt for forbruksforskning. Arbeidsnotat nr. 5 – 2000
- Zahl-Thanem, A. & Melås, A.M. (2020): *Trender i norsk landbruk 2020*. Ruralis, Rapport nr. 2/2020
- <https://www.arla.com/company/news-and-press/2021/pressrelease/arla-is-stepping-up-its-organic-proposition-to-capture-category-growth-in-europe/>

Vedlegg

Økologisk melk

1) Er melk hovedproduksjonen din?

- Ja
- Nei

2) Produserer din virksomhet økologisk melk i dag?

- Ja
- Nei

3) Er du mann eller kvinne?

- Mann
- Kvinne

4) Hvilket år er du født?

5) I hvilket fylke (gamle fylker) ligger foretaket ditt?

- Vest-Agder
- Aust-Agder
- Hedmark
- Oppland
- Møre og Romsdal
- Nordland
- Oslo
- Rogaland
- Vestfold
- Telemark
- Troms
- Finnmark
- Trøndelag
- Hordaland
- Sogn og Fjordane
- Østfold
- Oslo og Akershus
- Buskerud

6) Hva er størrelsen på jordbruksarealet ditt i drift? (Både eid og leid)

- Under 100 dekar
- 100 – 199 dekar
- 200 – 299 dekar
- 300 – 499 dekar
- 500 – 999 dekar
- 1000 dekar eller mer

Gjelder spørsmål 7

Dersom spørsmålet Produserer din virksomhet økologisk i dag? inneholder noen av disse alternativene

Ja

7) Hvordan opplever du din egen økonomiske situasjon som økologisk melkebonde?

- Svært god
- God
- Tilfredsstillende
- Ganske dårlig
- Dårlig

Gjelder spørsmål 8

Dersom spørsmålet Produserer din virksomhet økologisk i dag? inneholder noen av disse alternativene

Nei

8) Hvordan opplever du din egen økonomiske situasjon som melkebonde?

- Svært god
- God
- Tilfredsstillende
- Ganske dårlig
- Dårlig

Gjelder spørsmålene 9 - 11

Dersom spørsmålet Produserer din virksomhet økologisk i dag? inneholder noen av disse alternativene

Ja

9) Hvordan vurderer du utviklingen i økonomien i økologisk melkeproduksjon, sammenlignet med konvensjonell melkeproduksjon de siste årene?

- Den er blitt bedre
- Den er om lag som tidligere
- Den er blitt dårligere

Vet ikke

10) Hvorfor produserer du økologisk melk? (opp til 3 svar er mulig)

- Faglig utfordrende
- Driften var økologisk da jeg overtok
- Bedre økonomi/merpris
- Kutte ut plantevernmidler
- Kutte ut kunstgjødsel
- Bedre dyrevelferd
- Mindre intensiv produksjon
- Godt fagmiljø
- Gode markedsutsikter
- Jeg mener at økologisk produksjon er mer bærekraftig
- Jeg mener at økologisk produksjon er fremtiden og ønsker å være i framkant

11) Har du vurdert å gå tilbake til konvensjonell produksjon?

- Ja
- Nei
- Vet ikke

Gjelder spørsmål 12

Dersom spørsmålet Produserer din virksomhet økologisk i dag? inneholder noen av disse alternativene

Ja

Og

Dersom spørsmålet Har du vurdert å gå tilbake til konvensjonell produksjon? inneholder noen av disse alternativene

Ja

12) Hva er grunnene til at du vurderer å legge tilbake til konvensjonell drift? (opp til 3 svar er mulig)

- Melka brukes ikke/selges ikke som økologisk
- Utfordringer med Debio
- Har for dårlig kunnskap til å lykkes med økologisk drift
- Vil legge om til presisjonsjordbruk eller konvensjonell drift der en bruker lite plantevernmidler
- Det er vanskelig å kontrollere ugras
- Får ikke tak i husdyrgjødsel
- Klarer ikke ta ut merpris eller få leveringsavtaler på økologiske produkter
- Det er vanskelig å få gjort ting til rett tid
- Vanskelig å drive økologisk i kombinasjon med annen jobb
- For utfordrende å drive økologisk i ekstrem tørke og/eller ekstrem nedbør

Gjelder spørsmål 13

Dersom spørsmålet Produserer din virksomhet økologisk i dag? inneholder noen av disse alternativene

Ja

13) Har du vurdert du å slutte med melkeproduksjon?

- Ja
- Nei
- Vet ikke

Gjelder spørsmål 14

Dersom spørsmålet Produserer din virksomhet økologisk i dag? inneholder noen av disse alternativene

Ja

Og

Dersom spørsmålet Har du vurdert å slutte med melkeproduksjon? inneholder noen av disse alternativene

Ja

14) Hva er grunnen€ til at du vurderer å slutte?

- Melka brukes ikke/selges ikke som økologisk
- Utfordringer med å drive økologisk og ønsker ikke å drive konvensjonelt
- Neste generasjon ønsker ikke fortsette med melkeproduksjon
- Det er vanskelig å få gjort ting til rett tid
- Vanskelig å drive i kombinasjon med annen jobb
- Har bås fjøs og kostnadene blir for store kostnader ved å legge om til løsdriftsfjøs
- Lønnsomheten er for dårlig
- Annet

Gjelder spørsmålene 15 - 22

Dersom spørsmålet Produserer din virksomhet økologisk i dag? inneholder noen av disse alternativene

Ja

15) Leveres din melk til økomeieri?

- Ja
- Nei
- Vet ikke

16) Vil du anbefale konvensjonelle melkeprodusenter å legge om til økologisk drift?

- Ja
- Nei
- Vet ikke

17) Hvorfor vil du/vil du ikke anbefale å legge om til økologisk?

18) Hvordan vurderer du arbeidsmengden i økologisk melkeproduksjon i forhold til i konvensjonell melkeproduksjon?

- Mye større
- Større
- Omtrent lik
- Mindre
- Mye mindre

19) Hva er de største utfordringene med å drive økologisk? (Velg opp til 3 svar)

- Mye ugras
- Usikre framtidsutsikter
- Vanskelig å gjøre ting til rett tid
- Utfordrende agronomi
- Usikker markedsagang
- Faglig fellesskap
- Økonomi
- Annet

20) Hva er den aller største utfordringen med å drive økologisk? (Velg bare et svar)

- Mye ugras
- Usikre framtidsutsikter
- Vanskelig å gjøre ting til rett tid
- Utfordrende agronomi
- Usikker markedsagang
- Faglig fellesskap
- Økonomi
- Annet

21) Hvordan opplever du holdningene til økologisk produksjon blant bønder i ditt nærmiljø/omgangskrets?

- Stort sett positive
- Stort sett negative
- Delt
- Vet ikke

22) Hvordan opplever du holdningene til økologisk produksjon i samfunnet generelt?

- Stort sett positive
- Stort sett negative
- Delt
- Vet ikke

Gjelder spørsmålene 23-26

Dersom spørsmålet Produserer din virksomhet økologisk i dag? inneholder noen av disse alternativene

Nei

23) Har du vurdert å legge om til økologisk melkeproduksjon?

- Ja
- Nei
- Vet ikke

24) Hva er de viktigste årsaken til at du ikke har lagt om til økologisk produksjon? (Velg opp til 3 svar)

- Vanskelig å drive uten et nettverk i nærområdet
- Forventer at lønnsomheten blir dårligere enn ved konvensjonell drift
- Markedsutsiktene er for usikre
- Har ikke økonomi for å investere slik at jeg kan drive økologisk
- Har ikke tilgang på næringsstoffer (husdyrgjødsel) for å drive økologisk
- Har ikke nok kunnskap om hva som kreves av økologisk produksjon
- Regelverket er for strengt
- Fremtidens rammebetingelser er for usikre
- Er ikke interessert i økologisk produksjon
- Har ikke redskaper eller bygninger som egner seg for økologisk drift (for eksempel nok areal)
- Har ikke tilgang på nok areal
- Vet ikke
- Annet

25) Hva er det viktigste som kan gjøres for at du vil legge om din virksomhet til økologisk produksjon?

Velg kun ett av følgende svaralternativ:

- Øke tilskuddene i karenstiden

- Øke produksjonstilskuddet (areal- og/eller husdyrtilskudd) for økologisk produksjon
- Bedre informasjon og veiledning knyttet til økologisk produksjon
- Sikre leveringskontrakt med merpris
- Sikre forutsigbarhet i tilskuddssatser og regelverk
- Ikke noe kan gjøres
- Vet ikke
- Annet

26) Hva vil potensielt være de største fordelene ved omlegging? (Velg opp til 3 svar)

- Faglig utfordrende
- Driften var økologisk da jeg overtok
- Bedre økonomi/merpris
- Kutte ut plantevernmidler
- Kutte ut kunstgjødsel
- Bedre dyrevelferd
- Mindre intensiv produksjon
- Godt fagmiljø
- Gode markedsutsikter
- Jeg mener at økologisk produksjon er mer bærekraftig
- Jeg mener at økologisk produksjon er fremtiden og ønsker å være i framkant

27) Har du mottatt gratis førsteråd?

- Ja
- Nei
- Vet ikke

28) Hvordan tror du arbeidsmengden i økologisk melkeproduksjon er i forhold til i konvensjonell melkeproduksjon?

- Mye større
- Større
- Omtrent lik
- Mindre
- Mye mindre
- Vet ikke

Gjelder spørsmål 29

Dersom spørsmålet Produserer din virksomhet økologisk i dag? inneholder noen av disse alternativene

- Ja

	1	2	3	4	5	Ikke
	uenig		Verken enig eller uenig		enig	sikker
Jeg opplever at det er et godt forhold mellom økologiske produsenter og konvensjonelle produsenter i mitt lokalmiljø	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg opplever at det er et godt samhold blant økologiske produsenter i mitt lokalmiljø	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Det er ekstra utfordrende å drive økologisk i spesielt tørre og spesielt våte år	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Økologisk produksjon er ikke bærekraftig	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Økologisk produksjon kan ikke brødfø verdens befolkning	☐	☐	☐	☐	☐	☐

31) Har du noen råd om hvilke tiltak som bør iverksettes for å få flere produsenter til å legge om til økologisk produksjon? Spesifiser her

Utgivelser 2022

Rapport 1–2022: Meir norske proteinvekstar til fôr og mat – Moglegheiter, flaskehalsar og tiltak i verdikjeda

Utgivelser 2021

Rapport 1–2021: Jordbruket i Sverige i Unionen – Fallande sjølvforsyning og tapt eigarskap i industrien.

Rapport 2–2021: Bondens klimafond.

Rapport 3–2021: EUs nye landbrukspolitikk og holdninger til ulike interessegrupper

Rapport 4–2021: Vår matproduksjon - viktig og variert. Verdiskaping i landbruket og matindustrien i Vestfold og Telemark

Notat 1–2021: Norsk landbruksvarehandel

Notat 2–2021: Karbonlagring med beitende husdyr i Oppdal – et forprosjekt

Notat 3–2021: Framskrivninger for norsk landbruk i 2030

Notat 4–2021: Jordbruksstøtte – en kobling mellom matproduksjon, verdiskaping og felles goder

Hollendergata 5.
Pb. 9347 Grønland
N-0135 OSLO
E-post: post@agrianalyse.no
Web: <http://www.agrianalyse.no>

ISSN 1894-1192

